

СС(Кэп)2 Кир 1353-1
X19

МЕНИ НАСЛЕДЫМ

Санга Санга Наммен

ХАПЧАЛАНЫ МАММЕТ

МЕНИ
НАСЫБЫМ

Х А П А Р Л А

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК — 1967

НАСЫБЫМ

(Хапар)

Биз орта школну бошадыкъ.
Саулай классыбыз бла,
устазларыбыз да бизни бла бо-
луб, джашауну джарыкъ джо-
луна чыкъгъаныбызны сыйына
уллу той-оюн этдик.

Школну бошагъандан сора,
малчы, ийнек саууучу, меха-
низатор, строитель болуб иш-
лербиз деген оноуларыбызны
джашауда толтурур ючюн, биз-
ге билим, акъыл берген огъур-
лу устазларыбызгъа ийнамла-
рын джерге тюшюрмезбиз деб
сёз бериб чачыдыкъ.

Мен аттестатымы къолума

алыб юйге келе тургъан заманда джюрегими къууанчын бир заманда да унутурукъ тюлме. Июнь айны ингириди. Юйюбюзге джетгинчи хоншубузну къызы Апалистаннга тюбедим. 9-чу классны ол быйыл бошагъанды. Мени аттестатымы алыб келгеними билгенден сора, инджилеча чыммакъ тишлери да кёрюне ышарыб: Алгъышлайма! — деб, къолун меннге узатды. Не себебден болгъанын билмедим, къолун тутхандан сора, джунчуб: „Сау бол!“ — деген сёзю кючден айтдым.

Юйге келгенимде атам, анам айтыргъа юйдегибизни барысыда бек къууандыла. Къууансала да къууанырча эдим. Мен энди сохтатюлме. Туугъан джуртума, халкъыма, юйюбюзге къол къыйыным кирликди. Кеси насыбымы кёрюрча адам болдум. Сау кюнню джюрегими толтуруб тургъан къууанчла ингирде Апалистаннга тюбегенли, джангурдан сора булутланы джел сюрюб кетгенча, къорадыла да кетдиле. Мени сагъышлы болгъанымы эслеб анам:

— Ий, джашчыкъ ауругъанынг затмы барды? — деб сорду.

Алай а мени джугъум да аурумайды. „Огонек“ журналны джангы номерин, газетлени не эсе да алгъынча алай окъургъа излемедим. Джатыучу заманымдан алгъа огъунакъ джатдым. Столну юсюнде сагъатны чик, чик деб ургъан тауушу болмаса, комнатам тынчлыкъны къучагъына бёленгенди.

Не кюрешиб да джукълаялмадым. Мени тынчлыгъымы алгъан Апалистан эди. Аны къара къашларыны тюбюнде ышара тургъан ала кёзлери, субай санлары, „алгъышлайма“ деб

меннге узатхан джумушакъ къолчугъу — кёз-лерими не къаты къыссам да тюз аллымда тура эдиле. Бююннге дери мен муну кёрмеген-меми деб кеси кесимден да сорама, алай а джу-уаб табмайма. Сора алай эте, кесим да эскер-мегенлей, акъылым сабийлик джылларыма кетди.

Бизни бла Апалистанланы юлерини ортасын-да джангыз эки юй барды. Ма быллай хоншу-ла болгъаныбыз ючюн болур эди, мен кеси кесими эскергенли, Апалистанны таныйма. Сабий кюнлерибизде мен аны ненча джылатхан болурма! Ол огъурсузлугъум ючюн а кесими анам Абий бла Апалистанны анасы Муратхан талай джолда „юлюшюмю“ берген эдиле. Джыл-ла уа урчукъ сабда халы къатланган кирик кетиб-кетиб барадыла.

Энди уа биз джетген адамла болдукъ. Бу арт кёзюуде Апалистанны кёрсем, кеси кесимден уялыб, сёлеширге тартынганча болама. Сейир не эди десенг, аны хаман кёрюб турургъа джюрегим термиле эди да, тюбесем а бир сёз да айталмай къала эдим. Бююн а мени аллыма чыгъыб алгъышлады....

Сеткалы орундугъуму чыкъырдата, бир джанымдан бир джаныма талай кере айландым. Джюрегими тынчлыгъы джокъду да джукъум келмейди. Кечени ауурлугъу кетген эди. Къалай къалкъыгъанымы да эскерелмейме.

Мен сабийлик кюнюмден бери да строитель-ствода ишлерге талпына эдим. Ючюнчю кюн районубузда ишлене тургъан уллу заводну стройкасына бардым. Стройканы тамадасы, алаша бойлу, токъ адам, заявлениеми окъуб, башымдан аягъыма дери къараб чыкъды. Сора:

— Ташчы болургъа излейсе да төртайны юре-

нирге керексе, тамбла уа сагъат 8-де ишге келирсе, — деб заявлениеме къол салды.

Юйюбюзден джюрюб ишлерге узакъ болгъаны себебли, общежитиеге джарашдым. Кесими джюрегим суюб келгеним себебли болур эди, мен не тюрлю ишни да, тынгылы толтура эдим.

Юч-тёрт айны ичинде, уста ташчыла бла бирге ишлей, тёртюнчю разрядлы уста болдум.

Бригадада башхаладан артха къалмайма, бир кесекден сора суратымы сыйлы къангагъа да салдыла. Артдан, эки-юч ай озгъандан сора, ташчыланы, штукатурланы, агъач усталаны барысын да юлешиб, джангы комплекс бригада къурадыла. Энди бригада не тюрлю ишни да кеси тындырыргъа керек эди. Мени унамагъаныма да къарамай, ол бригадаланы бирине бригадир этиб салдыла. Унамагъанымы себеби да ол эди: быллай уллу бригаданы ишин бардыралмам деб къоркъа эдим. Алай болса да, меннге сау бригаданы ышаныб бергенлерине джюрегим кёл-тюрлюб, не кючюмю, не билимими аямай кю-реше эдим.

Бригадам кесине берилген ишлени иги бардырыб, артхаракъда уа коммунист урунууну бригадасы атны алыр ючюн кюрешиб тебреди.

Мен былайгъа келиб, ишлеб башлагъанлы, ишим не джаны бла да аллына бара эди. Алай а биягъы Апалистан джюрегими джауун ашаб барады. Ол быйыл 10-ну бошайды. Энди къайры барлыкъды экен? Окъургъамы кетерикди, огъесе, бир джерде джарашыб бир-эки джылнымы ишлерикди? Мени былай болуб айланнганымы аны джюреги сеземиди экен? Къайдам, билмейме. Юйюбюзге баргъаным сайын, Апалистаннга тюбер джанындан бола эдим, не келсин, джюрегимде болгъан затны анга айтыргъа

къудуретим джетмейди. Тынчлыкъ-эсенлик соргъандан сора окъууну юсюнден бир-эки сёз айтыб, андан ары тилим тутулуб къала эди. Бу къарыусузлугъума, бу халиме кеси кесиме кёб ачуланганма. Апалистан аттестат алгъан сагъатда, юйде болуб алгъышлагъан да эталмадым. Тюзю, ол аттестатын алгъандан сора, мени кече джукъум аз болуб тебреди.

Байрым кюнню кечесинде, сагъыш эте келиб, башыма бир иги акъыл тюшдю. Ыйых кюн, юйге баргъанлай, гитче эгечим Марзийге Апалистанны окъургъа барлыгъы бла къаллыгъын сордуруб билейим. Анга кёре оноу этерме деб кеси кесим бла оноулашдым. Экинчи кюн быягъынлай джарым сагъатны ишге алгъа келдим. Складны тамадасындан штукатурлагъа деб он къалакъчыкъ, сегиз хотя дагъыда ууакъ-тюек затла алдым. Барысын да бир хотягъа чырмаб былай эшикге чыкъгъанлайыма, неми да унутуб, орамда сын болуб къалдым...

Эки нёгери бла Апалистан, аз-аз ышара, мени таба келе тура эди. Саламлашыб, ары-бери бир эки сёз сёлешгенден сора, нек келгенлерин сордум. Ишге джарашыргъа келгенбиз дегенлерине, эм алгъа, тюзю ийнанмагъан эдим. Кёб турмай джюрегиме къууанчны джарыкъ джилтинлери тюшдюле. Къызланы биргеме алыб, тамада прорабха кириб бардым. Стройкагъа ишчиле керек болгъанларын ариу биле тургъанлайыма тамадабыз унамай къоюб, оюнла этмеге эди деб, джюрегим бираз сескекленеди. Прораб а къызланы иш излеб келгенлерине къууаныб:

— Не зат болуб ишлерге сюесиз? — деб алагъа къарады. Къызла кёб сагъыш этмей:

Штукатурла болургъа сюебиз, — дедиле.

— Быланы къайсы бригаданы штукатурларына кьошуб юретсек болур, — деб прораб меннге къарады. Мени бригадама деб айтыргъа тебреб, дагъыда кеси кесими тыйдым. Тамада прораб мени джюрегими билгенча:

— Махамет, бу юч къызны кесинги бригаданга ал,—деди.

Ол сѣзню эштир эштмез, болсун деб, гузаба айтханыма кесим да джунчудум. Эшикке чыкъгъаныкъда уа, асыры кѳууаннгандан аягъымы тѳубюнде чѳб сынмайды. Къызланы ючюсюн да штукатурлагъа элтиб танышдырдым, ученикле болуб ишлериклерин айтдым. Джашауумда ма ол кюнден башлаб, джангы ёмюр башланды.

Ишиме алгъындан да бек джан аурутуб къарайма. Апалистан мени джангы кѳрюб таныгъанча, не къадар сабыр болургъа, хар затда да башхалагъа юлгю кѳргюзтюрге излей эдим.

Эки айдан сора Апалистан да нѳгерлери бла бирге разрядлы штукатурчу болду. Кишиге билдирмей, кесими ичимден сюймекликге толудженгдирген эдим. Алай а не келсин, аууздан ауузгъа айтыргъа менде кюч табылмады. Бир кече сау юч сагъатны олтуруб письмо джаздым. Письмому ненча кере ариу къагъытха кѳчюрюб джазгъанымы унутханма.

Апалистанны Катя деген джандан-джаннга бир орус тенг къызы бар эди.

— Бу письмону кишиге кѳргюзме да, Апалистаннга бер деб тиледим. Ол кюнден сора штукатурчу къызлагъа алай кѳб бармайма. Апалистанны кѳрсем, джаллар къайгылы болама. Ол письмому алгъанлы талай кюн озса да, не хо, не огъай деб джууаб бермейди. Бир ишексиз мени сюймеклигим джана тургъан отхасуу кѳуйгъанча болгъан болур...

Саша деген тенгим бир кюн: былай нек мы-
дахса дерге къалыб, сора мен джашырмадым,
ичими тѣкдюм. Ол а мени аууздан ауузгъа сѣ-
лешерими изледи.

Арадан дагъыда тѣрт кюн озгъан эди. Бир
кюн ишлеб башлагъынчы Апалистан кеси джа-
нгыз тургъанлай тюбедим. Кесиме кесими къары-
уум кючден джетиб, аны къатына кючден кел-
дим. Сора: — Апалистан!.. — деб тохтаб къалдым.
Кесими таукел этиб, бираз джарашдырыб, аны
амалтын къаллай болумгъа тюшюб айланганы-
мы айтдым. Ол огъай эсенг, былайда ишлей
тургъанлайыбызгъа институтха заочно кирлиги-
бизни юсюнден да, къалай ашхы муратларым
болгъанларын да билдирдим.

Къара къашлары да эки джанына джаялача
джайылыб, биягъы адетича ышара-ышара, Апа-
листан башын ёрге тутду. Ол сагъатда таб-таза
сюймеклигим, ийнанмакълыгъым бютеу санла-
рымы тирилтгенча болгъан эди.

— Сен айтханча болсун, — деб бир джанына
айланды Апалистан. Ол минутладагъы джюрек
къууанчымы сѣз бла суратлаялсам, кесими экин-
чи бир насыблы адамгъа санар эдим. Саулай
строительство баргъан джерде ишлегенлени къу-
чакълаб, „адамла, сиз да къууаныгъыз,“ — деб
къычырыб, джиберлигим келе эди. Таш-агъач,
кирпич, цемент, тытыр, чюй, — быланы барысы
да бир тукъум бир ариу, бир тукъум бир тат-
лы болуб кѣрюне эди. Мени насыбыма джол
ачханла да ма была тюлмюдюле.

Заводну баш джаныдан къабыргъаланы кир-
пичле бла къолум ёсдюрюб баргъанлыкъгъа, кѣз-
лерим Апалистан тенг къызлары бла ишлей
тургъан юй таба къараргъа излей эдиле. Мени
насыбым энди андады...

ДЖИГИТЛИК ЁЛМЕЙДИ.

Сергей бла Хусей мотоцикл бла экскаваторну къатына келиб тохтагъанларында, мийик кёкде акъ булутла къызырыб, кёб турмай алтын кюн нюрюн тегериги белгили эди.

Экиси да, мотоциклден тюшгенлей, экскаваторну тегеригине айланыб, джау сюртюб тебретиле. Кече да ишлегени себебли, аны кабинасыны тышы букъу басыб эди. Хусей бушдукъ бла букъуну сюртгенлей, „Коммунист урунууну экипажы“ деген къып-къызыл джулдузу туура бусагъатда джазылгъанча ачыкъ кёрюндю.

— Самосвалла келиб тебрегинчи, топракыны бир—эки атдырыб кёрюмю эдик, — деб кычырды Хусей ичинде кюреше тургъан Сергейге.

— Бусагъат, — деб ол да от алдырыр джанындан болду.

Экскаваторну талай метрге созулгъан узун садагъыны къурч трослары тартылыб, темир тишли уллу чолпу чайпала-чайпала ёрге кёлтюрюлдю. Экскаватор, орнундан тебмегенлей, чолпусун джерге батдырыб, зыгъырлы топракдан толтуруб, бир джанына силдеб тохтады.

Ишлегенине сёзюнг болмаз дегенча, Сергей кабинадан къараб ышарды. Алктын машина келиб кёрюнмегени себебли, экиси да актырын былайдан бир элли метр арлакъда тургъан дуппурну башына чыкъдыла.

— Тюз дуппургъа келиб тирелгени сейир тюлмюдю, — деди Хусей.

— Каналны проектин салгъан сагъатда, быллай затлагъа къарамай, тюз бардыргъандыла, — деб Сергей да канал таба къарады. Была кеслери къазыб келген каналны, бюгюн биринчи кере кёргенча, алай къарай эдиле.

Джолну букъулатыб келе тургъан эки самосвалны эслеб, была экскаватор таба айландыла.

— Хыйса, — деди Сергей, — бюгюн ингирге бу дуппурну да бошарыкъбыз, сен арлакъ бар да, ол чунгурла болгъан джерге да бир къара, машинаны мен ашырайым.

— Сен арыргъа келирме, — деб Хусей, жакетин Сергейге узатыб бир джанына чыкъды.

Экскаваторну садагъыны туюне келиб тохтагъан машинагъа, Сергей темир чолпуну толтуртуб-толтуртуб юч кере къуйгъанлай, ол

топ-толу болуб, къаты гюрюлдеб джолгъа джарашды. Хусей экскаватор бла машиналадан узайды. Аланы тауушлары анга аздан аз эшитиледиле. Тюз башы бла къачхы чууакъ кёкде къыбыла таба кетиб баргъан турналаны джырлары, кюзлюк сюре тургъан тракторланы тауушлары Хусейге бир сейир музыкача эшитиледиле.

Ол Хаман тегерегине къарай, акъыртын барады. Хусей былайда айланыб этерча джукъ да джокъду, алай а Къобан барлыкъ джер бла къачхы эртденнгиде джюрюрю келгенди. Сол джанында чунгургъа бир кесек къараб туруб, сора алайгъа барды. Чунгурну тюз тюрб джанында джерден бир кесек бери чыгыб тургъан темирча бир затны кюлу бла тутуб кюрюб, арабин, бу не затды экен деб сагышланды. Чуругъу бла уруб да кёрдю, алай а джукъ ангыламады. Къайтыб кюрек алыб келди. Тегерегин иги танг кесек къазгъандан сора, самолётну къанаты болгъанын алай билди. Сора мындан ары къазыб кюрешмей, Сергейге барыб хапар айтды:

— Къалай да болсун, ачыб бир къараргъа керекбиз, — деди Сергей, бираз тынгылаб туруб...

Ингир ала Сергей бла Хусей, биргелерине да юч шофер джаш алыб, ары кетдиле. Кёб турмай, ала самолётну сынган кесеклерин къазыб алдыла. Дюралюминден этилген самолётну сынган къанатларында окъ тешикле алкын белгилидиле.

Санлары джызылдаб, джашла бир бирлерине къарагъандан ары джукъ айталмай, тынгылашыб тохтадыла.

Алларында — чачылыб, кюйген самолётну лёт-

чигини суюклери. Суюклени тюбю бла да чириб бошагъан бусхул кесекле.

Джашла кирпик къакъмай джерге къарайдыла.

Хусей бир къатыракъ затны табды. Ол чириб бошагъан бочха эди. Ичинден талай къагъыт кесекни алды. Алай а джазыулары билинмегени себебли, джукъ окъуялмадыла. Чириген бусхул кесеклеге къарай келиб, шоферланы бири:

— Джашла, бери къарагъыз, бери къарагъыз! деб къычырды. Аны къолунда эки орден бла бир медаль бар эди. Башха джукъ табылмады.

Орденле бла медальны къолуна къысыб, лётчикни суюклерине къараб:

— Бу тулпарны аты белгили болмай къаллыкъ тюлдю. Джыйырма джылдан бери туугъан джуртубузну топрагъы къойнуна къысыб тургъанды аны. Кёремисиз, джигитлик бир заманда да ёлмейди. Бу джигит бардыргъан кюрешни биз да алгъа элтебиз, — деди Сергей.

Сора Хусейге бурулуб: Шофер джашланы бири бла барыб, райвоенкоматха билдириб къайтыгъыз, — деб къошду. — Биз былайда турлукъбуз.

Станицаны ариу паркыны тюз ортасында совет солдатны уллу сынташы бла къарнаш къабырла. Бу сыйлы джерде граждан къазауатны заманында Къарачай-Черкесияда совет властны орнатыр ючюн баргъан кюрешледе джанларын бергенле бла, Уллу Ата джурт къазауатны кёзююнде немец-фашист аскерлеге къаршчы тамам джигитлеца сермешгенледен болуб, талай совет солдат ёмюрлюкге джукълайды. Джылны не кёзююнде да ол сынташны тегерегинден гокка хансла къурумайдыла. Джай а ол тегерекни ариулугъуна кёзлеринг сукъланыб

къарай, кирпич къагъама деб да къоркъаса. Кёлю не бек джарыкъ болуб, ойнаб, кюлюб келе тургъанда тюз былайгъа джетсе, бир тюрлю шош болуб къалады. Ол джарыкъ адамланы бююнню кюнлери ючюн, ала джанларын бериб, ма тюз аланы къатларында джатадыла. Сора бу къабырланы къатларына джетгенлей, шош болмай не эткин?

Бююнча кёб адам, бу къарнаш къабырланы тегерегине бир да джыйылгъан болмаз дерча алайды.

Былайда таякълагъа таянган бек къартла да, джашла да бардыла. Боюнларында отча дуу джанган къызыл галстуклары бла пионерле къолларында да джоппу-джоппу гокка ханслары бла саф болуб ариу тизилгендиле.

Джыйылгъанла барысы да ариу таныгъан район военкоматны комиссары подполковник Зорин тауушун мыдах, алай а деменгили чыгъарыб, джыйылгъан миллетге къараб сёлешди.

— Къазауатны джюреклерибизге салгъан джарасын, хар кюн сайын дегенча бир зат бла къозгъаб барабыз. Бююн да ма бу джигит уланыбыз, — деб къолу бла юсуне къызыл къатапа джабылыб, гокка хансла бла тегереги толуб тургъан къаннгадан ишленнген ящикни кёргюзтуб, — кёб затланы эсибизге келтиреди. Кесигиз билесиз, бу лётчикни суюклери бла самолётуну кесеклерин, бир ыйыкъны мындан алгъа каналны къаза тургъанлайларына табхан эдиле. Ол кюн огъунакъ военкомат орденле бла медальны номерлери бла бу лётчикни ким болгъанын, не джигиглик этгенин соруб, СССР—ни Оборона Министерствосуна джазгъан эдик. Къысха огъунакъ Москвадан тыйыншлы джууаб алдыкъ. Зорин къатында столда тургъан

папканы ачыб, андан бир кѡагыт алыб, окъуб башлады.

„Авиацияны гвардиячы капитаны Алексей Андреевич Панченко 1914 джыл Саратов шахарда туугъанды. 1936-чы джыл авиация училищени бошаб чыкѡгъандан сора кѡазауат башланнгынчы тюрлю-тюрлю частлада кѡуллукъ этгенди. 1941-чи джылны июль айындан башлаб, немец фашист аскерлеге кѡаршчы урушлагѡа кѡатышханды. 1942—чи джылны джайында Дон сууну кѡатында сермешуледе уллу джигитлик кѡргюзтюб, джау таба 86 кере учханды эм да джауну техникасына, адам кючюне уллу заран сала, кѡуру кеси джауну 5 самолѡтун агъызгъанды. Бу джигитлиги ючюн Ленинни ордени бла саугъаланнганды.

Алексей Андреевич Панченко Волга сууну джагѡасында историялы сермешулеге да кѡатышханды. 1943—чю джылны ал айларында Север Кавказдан джауну сурген сагѡатда ол башчылыкъ этген эскадрилия джауну ызындан болуб, кѡачыб баргъан фашист аскерлени уатыб тургъанды. Кесини эскадриязына аламат башчылыкъ этгени эм да энчи джигитлиги ючюн „Ата джурт кѡазауатны биринчи дараджалы“ ордени бла эм да „Кавказны кѡоруулагъаны“ ючюн медаль бла саугъаланнганды.

Ессентукла—Кѡобан табалада баргъан кѡаты урушлада кеси башсыз болуб кѡалгъанды“.

Джыйылгъан миллет быланы кѡатларында бу гокка ханслагѡа батыб тургъан ящикни ичинде кѡуру сюеклери тургъан лѡтчикни кѡз алларына келтириб, терен ахсыныб, баш энишге кѡа-радыла.

Кѡарнаш кѡабырлагѡа энтда джангы бир кѡабыр кѡошулду.

„Бизни багъалы аталарыбыз бла къарнашларыбыз, сиз бардыргъан сыйлы иш ючюн кюрешге хазырбыз!“ — деб пионерле бирден айтыб, джангы къабыргъа гокка хансланы бирем-бирем элтиб салыб башладыла.

ТАМАДА ИНЖЕНЕР.

Эшик кѡагъылгъанлай, Мухтар башын ёрге тутуб: Кир, кир! — деб, эки кере кѡайтарыб, дагъыда джазыб башлады. Мухтар джаза тургъан сѣзюн бошаб, ручканы да сала, эшикден кириб келгеннге джити кѡараб, олтургъан шиндигинден ёрге туруб, уллу акъ кѡолун аны таба узатды. Саламлашыб бошагъандан сора, — олтур, — деб, шиндикни кѡргюзтюб, ий мен бу джашны кѡайда кѡргенем деб сагъыш эте, аны таба кѡараб тохтады. Джаш джукъ да айтмай джан-

ындан эки кѡагытны алыб, Мухтаргѡа узатды. Мухтар кѡагытлагѡа иги эс бѣлюб кѡараб, окѡуб бошагѡандан сора, кѡагытланы юслерине кѡолларыч сала, сѣлешиб башлады:

— Эм алгѡа танышхан да этейик, мени атым да Мухтарды. Алай бла сени бизни заводха та-мада инженер этиб джибергендиле, ашхы-ашхы. Ишлей барсанг кѣре барырса, бусагѡатда ишибизни барыуу аман тюлдю. Адамларыбыз барындан да аламатдыла. Болур алкѡын, иги джетишдирелмеген затларыбыз да, ѣзге, мындан алда Ставропольда джыйылыуда болгѡан эдим да, крайны ичинде алчы заводланы бирине бизни заводну санагѡанларында, дуня бла бир кѡууандым. Сѣзге болуб, сеннге да хапар сормадым, кѡалайды, Москвадан хапар айт, — деди.

— Да, Москваны юсюнден джарашдырыб хапар айтмакѡлыкѡ, мени сартын бек уллу ишди. Кѡысхача айтыргѡа, дуняны башында андан уллу, андан ариу сахар болмаз. Сау беш джылны окѡудум, алай а ол сахарны толу билиб бошайлмай кѡойдум.

— Оллахий, айтханынга толу ийнанама, мен бу кѡагытлагѡа бир кѣз джетдирейим да, сора экибиз да чыгыб, завод бла, ишчиле бла да таныша, тѣгерекге да кѣз джетдирейик, — деб Мухтар аллында кѡагытланы бирем-бирем аударуб, кѡараб тебреди. Азрет да ашыкѡмай директорну кабинетини кѡабыргѡаларында плакатлагѡа, заводну ѣсюмюню юсюнден диаграммалагѡа эс бѣлюб кѡарайды. Бир кесек заман озгѡандан сора, Мухтар столну юсюнде кѡагытланы джарашдырыб, бирин бирини юсюне сала, аланы барысын да шкафха джыйыб, ѣрге турду.

Ала экиси да заводну арбазына чыкѡгѡанларындан сора, Мухтар заводну мийик труба-

ларындан чыкѣгъан кѣара тютюннѣ бюгюн биринчи кере кѣргенча, алай джити кѣараб туруб, сора Азретге айланыб:

— Ма бу кѣз джетген заводну уллу мекамларын, аланы тютюн чыкѣгъан трубаларын, сменалада берилген гудок тауушларын, аланы барысына да джан салыб тургъан ишчилерин кѣрюб турмасам, мени джашауум аласыз бир кюннѣ да кѣууанчлы боллукѣду деб эсеме да келмейди. Ол эки кѣолун да хауагѣа узата, завод таба кѣараб:

— Ма бу бла биз, джюрек бла аны джюрютген кѣанчабыз, — деб, джылы ышара Азретге айланды.

Была заводну саулай цехлерине айланыб, кѣайтыб конторгѣа келгенлеринде, кюн орта заман болгъанын билдире, гудок кѣычырды. Экиси да столну эки джанына олтургъанларындан сора, Мухтар столну кѣыйырында бир папканы ача:

— Кѣалайды, Азрет, джаратдынгмы заводу-бузну? — деб, бетине кѣарады.

— Оллахий, ишчиле да, завод да аламатдыла, — деб, Аскер джууаб бергенден сора, экиси да Мухтар папкадан алгъан чертежлагѣа кѣараб тебретиле.

* * *

Азрет Кулийни письмосун экинчи кере да кѣайтарыб окѣуб, сора ручка да, кѣагѣыт да алыб джууаб джазыб башлады. Окѣууун, тынч-эсенлигин, джашауун соруб, бир талай зат джазгъандан сора, кесими юсюмден не джазайым, арабин деб, сагѣыш эте, ѳрге туруб терезени кѣатына барды. Электрочыракѣла кюндюз-

ча джарытыб тургъан кенг асфальт джолда кетиб баргъан адамла, къысха-къысха озгъан автобуса, машинала, джырлагъан, къобуз тауушла, барысындан да бек май айны сансыз-санаусуз джулдузладан толгъан чууакъ кечеси аны джюрегин къозгъаб, джырлатырын келтиреди. Азрет терезени тюрбюнде бир талай тургъандан сора столгъа келиб, письмосун андан ары джазыб башлады. „...Кулий, кесинг билгенча, биягъынлай ишлейме. Бу заводда ишлеген 5 айны ичине мен энгда бир университетни бошагъанча болгъанма. Эй, мында бир ишчи джашла, къызла бардыла, туура джанынгдан юлюш этерсе. Къысхача айтыргъа, ишни барыуу игиди. Да, сени кёлюнг да къалмасын, атанг бла бир кере даулашханма. Аны юсюнден сеннге джаза айланыргъа керек да тюлдю, келсенг билirse. Энди, джазгъанынга кёре, кёб турмай кърал экзаменлени бериб бошарыкъса. Игиликге ашыкъ дегенлей, тюзюн айтсам, мен сени бек ашыгъыб сакълайма. Экзаменлени къуру айырмагъа бериб, устаз деген диплом алыб келиринги таза джюрегим бла излейме.

Къолунгу къаты къысыб, сени бек сюйген—Азрет.“

Азрет джазгъанын дагъыда бир кере окъуб, бюклеб конвертге салды. Кулийни юсюнден сагъыш эге, джатары да келмей диваннга таяныб бир кесек тургъандан сора, ёрге туруб, китаб шкафдан бир уллу къагъыт байланнганны алды. Къагъытланы столну юсюне ариу джайыб-бошагъандан сора, шкафдан излеб, бирчаракъ эки гитче китабчыкъны алыб, бир алагъа, бир да стол юсюнде джайылыб тургъан къагъытлада чертёжлагъа къарай, талай заманны турду. Джити карандашны къолуна алыб, къагъытха

да талай зат джазыб, бузуб, бир ышара, бир кѡашларын тѡе терен сагъышха киреди.

Арабин, мен айтханча болмай керти да Мухтар тѡз болургѡамы тебреди, алай эсе былай а нек чыгѡады?

Тютюнню джангыдан кѡабындырыб, джангыдан санады. Хар детальны этерге онбеш минут кетеди, а бу джорукѡну салсанг онбир минутха этерге боллукѡду.

Тѡрт минутладан джети сагѡатха саулай да эки цехде.

Тохта! Азретни туура ол сагѡатда тышындан кѡараб кѡрген бир ышара, бир мыдах бола бир да кеси аллына сѡлешгенине асдо-о деб, сейирсинмей кѡалмаз эди. Бир кѡолуна карандашны, бир кѡолуна да папиросу алыб, бир айгѡа бу эки цехден джѡз онминг сом кѡралгѡа хайыр тюшерикди. Джылгѡа уа? Огѡай, кѡалай-алай да болсун, мен бу затны Мухтаргѡа ангылатырыкѡма. Чырт ангыларгѡа унамаса уа? Ол станоклада экишер детальны ауушдуруллугѡуна, сора ол кѡзѡуде завод бир кесекге артха кѡаллыгѡына кѡоркѡады. А, артда заводну бу эки цехи продукцияны кѡб бериб башларыгѡын, кѡралгѡа тюшерик хайырны ангыларгѡа излемейди.

Дагѡыда сагъышланды. Бусагѡатда эл мюлк ишлени эм кѡызыу кѡзѡуюдю. Бизни детальларыбыз амалтын, хап-хазыр болгѡан эл мюлк машинала тохтаб, бизге да телеграммала джаууб тебресе уа?

Кѡалай да болсун джангыны сингдирирге керекди. Азрет столгѡа салыныб тургѡан сагѡатын алыб кѡарагѡанында, кечеги сагѡат эки бола эди. Ол джатхандан сора да сагъышлагѡа кесин хорлатыб, джукѡлаялмай кѡб турду.

* * *

Мухтар не эсе да бир кѡагъыт бла кюреше тургъанлай, Азрет аны кабинетине кириб келиб, саламлашыб, столну кыйырында шиндикге олтурду. Азретни кѡалай да болсун бир мураты бла келгенин ангылаб, Мухтар аллында кѡагъытланы бир джанына тюртерек этиб: „Не джангылыкъ? — деб, аны таба кѡарады.

Азрет кѡолунда папканы ача:

— Оллахий, энтда ол кюн мен айтхан затланы юсюнден терен сагъыш этиб, бир ойлашсакъ, оноу этсек деб келгенме, — деб Мухтарны бетине таукел кѡараб тохтады. Мухтар эрлай сѡлешиб тебремей, бир кесек тынгылаб туруб: „Алан, Азрет, сен аллай бирни ангыларгѡа уа керексе. Сен айтхан затларынгы юсюнден терен сагъыш этмегенсе. Ол цехледе юч смен болуб иш барады. Иш алай бара тургъанлайына да ма бу телеграмманы кѡремисе, аны Азретни аллына тюрте, сора сен а бир джанындан таблыгъы барды деб, ишни тохтатыб, станокланы чачдыра олтурлукъса, ол сагъатда партияны, кѡралны аллында джууаб берликбиз, аны эскеремисе, завод квартал, джыллыкъ планларын сеннге дери да артыгъы бла толтуруб келгенди, энтда толтурады. Бу кѡралны ишиди, сора хар ким да эсине тюшгенни этдириб тебресе, иш кѡайсы джанына барлыкъды, сен аны ангыламаймыса?

— Мухтар, — деб, Азрет сѡлеширге умут этди, алай а директор сѡзюн бузмай, олтургъан шиндигинден ѳрге туруб:

— Азрет, бу кѡайгъыны кѡюб, ишни юсюнден сѡлеширге керекбиз, — деди.

Мухтар тохтагъанлай, Азрет:

— Былай кѡарайма да чыртда адамгѡа тынгыларгѡа, ангыларгѡа излемейсе. А заводда кѡра-

лгъа хайыры болгъан затны биз хайырландырыргъа борчлубуз.

— Азрет, — деди Мухтар, аны сёзюн бёлюб завод бла мени джашауум джыйырма джылдан бери биргеди. Хайыры болгъан затны бери излеб алгъан болмаса, ары уа басдырмагъанбыз. Сен келгенлей барысы да терсине болуб тебременген эсе, биз да джукъ ангыламай. Азрет карандашы бла аллында санланы кёргюзте: — Мухтар, аллай бир затны ангыламасам, мен да керексизге кесими урлукъ болмаз эдим. Ма бу санла бла былай бир танышыб кёрюгюз, — деб, тауушун деменгили чыгъарды.

Мухтар джукъ да айтмай келиб, къагъытлагъа бир талай къараб туруб: „хайырындан хатасы уллу деб ма быллайгъа айталла, иги джаш“ деб, ышараракъ болуб, Азретге айланды. Азрет къагъытларын джыйыб папкагъа сала:

— Да алай эсе сора партком бла да, рационализаторланы бюросу бла да кёрейик, — деб, башха джукъ айтмай эшикке чыгыб кетди.

* * *

Партия джыйылыугъа заводну коммунистлеринден сора да, партияда болмагъан бир талай рационализатор, бюрону членлери чакъырылгъандыла. Парткомну секретары Андреев, Мухтар бла Азретни орталарында дауну кеси алгъаракъла да сюзюб билгени себебли, джыйылгъанлагъа заводну директору бла тамада инженер эл мюлк машиналагъа керекли затла чыгъаргъан эки цехде да станокланы бир къауум детальларын ауушдуруб, артда продукция берилгъан кёб этерге, экинчи джанындан иш алайгъа тебресе, заводну ол цехлери бир талай минг сом багъасы болгъан продукцияны бералмай

иги кесек заманны тохтаб турлугъуну юсюнден жарашдырыб хапар айтды. Андан сора Мухтар чыгыб, Азрет айтханны этиб тебремегенини не себеби болганын англатды. Дагыда: „кerti да ол айтханны этебиз десек заводну Ата джуртубузгъа берген хайыры да, кесини сыйы да терк огъуна кетерикди. Сора бир кере ызына айланган затны экинчи алгъынча мийикге чыгъармакълыкъ алай тынч иш боллукъ тюлдю. Экинчиси, быллай затны совнархоздан эркинлик болмагъанлай кесибизни акъылыбыз бла этерге эркинлигибиз джокъду.

Мухтардн сора сёз Азретге бериледи. Ол да:—Станокланы ичлеринде детальланы ауушдургъан заманда иш бир талай жарсырыгъы, ол детальла да алай тынч табылыб къалмазлыгъы кертиди,—деди. Алай болса да Ата джуртубуз бюгюнню хорламларына къууаныб, тамблагъы кюнню къайгъысын этмей къоймайды. Заводлада, фабрикалада, шахталада, колхозлада, совхозлада, айтыргъа джашауубузну не тюрю джанында да джангыны излеб, сингдириб барадыла. Кертиди, бизни завод кесини иши бла да, берген продукциясыны агъачы бла да совнархозгъа дери белгиледи. Айтыргъа, ишибизни барыуу игиди. Да, сора, биз бу джетишимле бла тохтаб къалыргъа керекбизми? Огъай, джангыны бери алгъан сагъатда эскини къоратхан алай тынч болмайды, бир бирде. Ол себебден биз, мен ангылагъанча, былайда бир аз таукелирек болургъа кереккииз. Биз, бир да тюрленмей, ма бу барыуубуз бла барсакъ аллыбызда тёрт-беш джылны ичинде бизден изленген излемни толтуралмай тебрерикбиз. Мен бу предложениени берген сагъатда не болур, не къалыр деб ат башындан бермегенме, не да

алай бош сагъыш этиб къоймагъанма. Кёб кечелени джукъусуз чыгъыб, айла бла кюрешиб, сынаб, эсеблеб, хайырын, хатасын чыгъарыб, алай бергенме.

Ма, къарагъыз деб, кесини къатында тургъан къагъытланы алыб, столгъа джайды. Былайда заводну рационализаторла бюросуну членлери да бардыла. Ала да ма бу чертёжла блатанышыб, кёллерине келгенлерин айтсынла.

Азретни сёзюнден сора солуу болуб, джыйылгъанланы бир талайы столну тегерегин алыб, тамам эс бёлюб къарайдыла. Бир къауумла джанларындан блокнотларын алыб не эсе да джазадыла. Заводну рационализаторларындан да, коммунистледен да бир талай адам кеслерини кёллерине келгенлерин айтханларындан сора, партсобраниени бегими бла бир цехни Азрет айтханча этиб кёрюрге деб, аны хайырыны, хатасыны юсюнден толугъа билдириб, совнархоздан тилерге деб, бегим этдиле.

* * *

Июнь айны чууакъ кёккю эртдени къалай игиди. Джап-джашилге боялгъан тереклени чапракълары, эртденги аязчыкъгъа тёзалмай, тохтаусуз харс уруб, табигъатны бу сейирлигини къууанчыны тоюн этгенча шууулдайдыла. Шахарны паркыны ичинде булбулланы, тюрю-тюрю чыпчыкъланы тауушлары паркны кыйыры бла кетиб баргъан Азретни джюрегини биллимеген бир кыйлларын кёзгъаб, аны акъылын сагъышлагъа джибермей, тегерекге суюмлю къаратыб ышартады. Булбул тауушла бла бирге Кулийни тюрсюню Азретни тюз аллына келиб суюлди. Ол Кулий бла татлы суюмек-

ликни, ишни, окъууну, джашауну юсюнден ушакъ этеди. Кулий былайда аны биргесине келмейди, алай а аны къара къашларыны тюбюнде уллу ала кёзлери бла, инджилеча тизилген чыммакъ тишлери бла, агъындан къызылына дженгнген бет тюрсюню бла сёлешиб барады. Ыйых кюн болгъаны себебли эртденгиликде базаргъа ашыгъыб, сатыу-алыу этерге баргъан адамла дженгил-дженгил тюбейдиле. Азрет автостанциягъа келгенинде, мийик тауладан кюн джангы чыгъыб, кесини алтын нюрюн джайгъы табигъатха бирча тёгюб тебреген эди. Ставрополгъа барлыкъ автобусну джолгъа чыгъыб тебреригине алкъын к ыркъ минут болгъаны себебли, Азрет сюеле туруб, скамейкагъа келиб олтурду. Азрет ишни туура къызыууна сингиб джашагъаны себебли минутланы, сагъатланы къой эсенг, кюнлени да къалай озуб баргъанын эскермей эди. Бюгюн а анга къыркъ минут да сау кюнча кёрюнуб, сагъатына дженгил-дженгил къарайды. Хо, аны ашыкъгъаныны да уллу себеби барды. Азрет бюгюн Ставрополь шахаргъа, Кулийге тюбеб, аны экзаменлери къалай баргъанын билирге, сёлеширге барады. Ол Кулий бла бюгюн кёб затны юсюнден сёлешиб, алда насыблы джашауларына оноу этерикдиле. „Ставрополгъа барлыкъ автобуса олтурургъа эркинлик бериледи, „деб, автостанцияны башында радиодан берилген таууш Азретни алайда скамейкагъа олтуруб тургъанланы барысындан да алгъа, ёрге тургъузду. Автобус Къобан баргъан таба джанына, энишге айланыб кетиб тебрегенинде, аны джюреги бекден бек уруб, толкъунлары бири бирине чулгъаныб, акъ кёмюк этиб баргъан Къобан сууну юсю бла, Азретни кесине къанат битдириб, учуб баргъанча

кёрюне эди. Дизель бла джюрюген улуу автобус тюрб-тюз асфальт джолда столбаланы терктерк артында кьюоб, тохтаусуз алгъа ашыгъады.

Эх, Ставропольени учу-кыйырына кёз джетмеген кенг тюзлери! Июнь айны эртденги бош аязына тёзалмай кёк тенгизча чыйкълалгъан будай сабанла къалай ариудула. Терезеден Азрет бу сабанланы алааматлыгъына асыры бек сукъланыб къарагъандан, кирпич къагъама деб кюркълалгъанча алай барады. Амал табса, ол бу будзай сабанланы къучагъына джыйыб, будай башланы къарт амма туудукълугъуну башчыгъын сылагъанча сылар эди. Крайыбызны сейирлик табигъатына сукъланыб, тегерегине къарай, Азрет шахаргъа автобусну къалай джетгенин да эскермей кълды. Институтну общежитие-синде Азрет Кулийни табмай, арбазда, терекни салкынында скамейкагъа олтуруб, иги кесек турду. Артда бир таныш джашха тюрб, кызла ингирге, театргъа билет алыргъа кетгенлерин билди. Алайда Азрет не этерге билмей тургъланлай, Кулий юч тенг кызы бла келе тургъланын эслеб, аланы алларына барды. Кулийни тенг кызлары Азретни кесин кёрюб билмегенликге суратындан аны ариу таний эдиле. Азрет кызла бла танышыб, ала бла бир талай сёлешгенинден сора кызла Азрет бла Кулийни кьюоб кетдиле. Эки джаш джюрекде да сёз кёбдю, алай а ала была излегенча джарашыб келмейдиле. Кулий, Азрет иш этиб, аны ючюн келгенин билгенден сора, алгъындан да бек джарыб:

—Джюр, шахаргъа чыгълыйкъ,—деди. Азрет шахарны талай кере кёрсе да бюгюнча ариу болуб, бир да кёрмеген эди. Кюзгюча джылты-

рагъан кенг орамда кетиб баргъан адамла, ол джарыкъ адамланы кюн иссиден сакълагъан терекле, джоппу-джоппу учуб айланнган кѣгюрчюнле, биргесине бара тургъан Кулий—была барысы да Азретни джюрегин къууанчха андан да бек бѣлейдиле. Ма быланы алларында бир джаш адам бла аны тиширыуу болур, кѣмкѣк боялгъан коляскачыкъгъа гитче къызчыкъларын олтуртуб, кѣзюу-кѣзюу эркелете барадыла. Аланы кѣрюб, Азрет джукъ да айтмай Кулийни кѣзлерине къарагъанлай, ангылайма дегенча, уялыб, баш энгишге къарады. Талай затны юсюнден сѣлешгенлеринден сора Азрет: — Сени атанг не айтырыкъды эке, бусагъатда ол джукъ да билмейди, — деб Кулийни бетине соруулу къарады. Атам не айтырыкъды, сени да, мени да ариу биледи, ол джолда письмода сагъыннганынга не зат эди, андан да хапар айт,—деди Кулий.

Азрет Мухтар бла болгъан дауларындан джарашдырыб хапар айтхандан сора, Кулий бир талай сагъыш да этиб:

— Сен тюзсе, Азрет, деб аны джюрегин андан да бек къууандырды. Была шахарны талай ариу джеринде да болуб, джюрекледен ушакъ эте, кюн батаргъа джууукълашыб баргъанын да кеч эскердиле. Азрет Кулийни энди эки кюнден берлик экзаменин да айырмагъа берлигин излеб, ингирги автобусха миниб, анга автобусну терезесинден къол булгъай, джолгъа чыкъды.

* * *

Мухтар эшикден юйгѣ кириб келиб, аш юйде ары бери затла бла кюреше айланнган юй бийчеси Сыйлыханнга да мындамыды дегенча

къараб, костюмун да, галстугун да тешиб, диваннга олтурду. Столда джангы газетле бла журналланы къолуна алыб, аудуруб къараб, ызына салыб, дагъыда алыб, кеси аллына мурулдагъанча бир-эки таууш да этди. Аш юйге кире-чыгъа айланган Сыйлыхан эркишисини бюгюн не эсе да бир мыдах, бир ачыулу бола тургъанын эслеб, чыдааялмай:

— Сеннге не болгъанды? — деб, къатына келиб сорду. Туура ол кёзюуде башха юйден къолунда да бир китабы бла Кулий да чыгъыб келди. Мухтар къолунда газетлени столгъа сала:

— Болуб а не боллукъду. Адам айтханнга тынгылагъан адет джокъду. Заводну продукция бериуюн ызына джибериб, бизни айыблы этерге башлагъанса деб, мен аны бла азмы кюрешгем. Сыйлыхан тёзалмай:

— Ким бла? — деди.

— Ким бла, — Азрет бла.

Кулий бу сёзню эштгенлей, туб эрнин къабаракъ этиб, терезе таба джаллады. Заводдан бизни хапарыбыз болмагъаннга санаб, кеслерин кимле эсе да этедиле да къоядыла. Станокланы чачабыз деб къаллай бир кюнден бери къралгъа джукъ бермей турабыз. Джангыз тюнене огъунакъ Таганрог бла Харьковдан эки телеграмма келгенди. Не деб джууаб берлигин биле болур энди кеси. Энди ол бир цехдегилени да ауушдурабыз деб тебреселе, квартал план къалай боллукъду?! Иш алайгъа бир тебресе уа.. Эртденли бери джукъ айтмай атасы бла анасыны сёзлерине тынгылаб тургъан Кулий:

— Да ол, кеси аллына этиб тебреген болмаз да, — деб сёзге къошулду. Бет тюрсюнюн сейирсиннгени бла ачыуланнганын адам айырыб билмезча этиб, Мухтар Кулийни бетине джукъ

да айтмай джити къараб, бир кесек тургъандан сора:

— Сен не затны ангылаб сѣлешесе? — деди. Терезеден джолгъа къарай Кулий, тауушун аз да тюрлендирмей:

— Атдя, мен болмасам башха киши джукъ ангыламайды деб къалай айтаса, ол да заводха да, къралгъа да хайыры иги болур деб кюрешеди, ансы—дегенлей Мухтар ол Азретни таныгъан да, билген да этмейди, сора аны нек джакълады эке деб, сейирсинген да эте, тауушун къатыракъ чыгъарыб, атасы аны сѣзюн бѣлдю:

— Барыгъыз да меннге юретиучюле болмагъыз да, хар ким ол кесинге берилген ишни тындыра билигиз,—деди. Мухтар аллына салынган ушхуурдан бир эки къабхан болмаса, иги ашагъан да этмей, джангыдан барыб диваннга таянды. Сыйлыхан да, Кулий да кетгенлеринден сора Мухтарны башын сагъышла кючледиле. Ол не бек кюрешсе да къызы Мухтар джаллы болмагъанын ангылаялмады. Азрет быланы юлдерине келе тургъан эди, алай а ол кѣзюуледе къызы окъууда эди. Ким билсин джаш бла къыздан тюб табмакълыкъ бек кыйынды. Азретни керти аллай мураты болса, мени бла былай этиб айланмаз эди. Кулий бла Азрет ни ъмюрлюк нѣгер болургъа айланинганларына ол аз да ишек эталмады. Мухтар заводну анда ишлеген джюзле бла ишчилени хар бирин ариу биледи, таныйды. Ишчиле да Мухтарны бек сыйлайдыла, аланы анга болгъан ышанмакълыкълары уллуду. Ишни барыууда аман тюлдю. Мухтарны джюреги не эсе да бир затны толтуралмай, ажымлы этгенча бслубду, алай а ол не болгъанын кеси да ангылаялмады. Сагъышла андан

бир да кетерге унамайдылв. Керти да, бу кварталны планы толмазгъамы башлады?! Огъай! Къалай да болсун тамбладан башлаб, бу болумну тюзетирча бир оноу этейим деб, Мухтар ёрге тургъанында, кечеги сагъат онбир болгъан эди.

* * *

Ортадан иги танг кесек заман кетгенден сора заводда бир цех саулай да тамада инженер берген предложениеге кёчюб ишлеб тебреди. Цех артха къалгъан заманын терк огъуна дже-тиб, алгъын бир суткагъа берген продукцияны орнуна энди бир бла джарым береди. Айхай да, бу зат къуру ишчиле бла Азретни къууандырыб къоймай, Мухтарны да къууандырады. Алай а бу затны юсюнден Мухтар Азретге, Азрет да Мухтаргъа бир деб бир сёз сагъынмайдыла. Азретни, кёрдюгюзмю, мен берген предложение къаллай бир хайыр бериб тебрегенди деб кесини тюз болгъанын айтыргъа толу эркинлиги барды, алай болса да бир джанындан Мухтардан тартынады, экинчиден ол кеси да ангылагъаны сезилибли. Мухтар да, Азрет, сен айтхан затла тюз болуб, хайыр бериб тебредиле деб кесини терс болгъанын ачыкъ айтыры келеди, алай а джюреги тохта дегенча этиб, аны юсюнден джукъ айталмайды.

Бир кюн ингирде, Мухтар биягъынлай ишден келгенден сора, ашаб бошаб Сыйлыханнга былай деди:

Бу арт кёзюуледе кесими юсюмден сагъыш этсем, кемликлерими кёб табама. Азретни ол берген предложениесини юсюнден да къаллай бир керексиз даула къурагъан эдим. Тюзюн

айтсакъ, мен терс болдум. Мухтар акъ чал ургъан чачын къоллары бла артына сылай, диваннга таяныб дагъыда сёзюн башлады: — Къартлыкъмы хорлаб тебрегенди, огъесе, джангы джетген джаш тёлюмю хорлаб башлагъанды ангылаялмайма. Ёзге, Азрет, тамам тутхан ишин биширген джаш кёреме. Ол дау ишлерибиз болгъанлы, бизни юйге келгенин да къойгъанды. Келлик эсе да тартына да болур. Тамбла ингирде биргеме ала келирмеми?—деб, Мухтар Сыйлыханнга къарады. Эртденли джукъ да айтмай, анга тынгылаб тургъан Сыйлыхан:

— Экигизни ортагъызда болгъан ишлеге кёре, энди ол сени юйюнге алай салыб келиб да къалалмаз,—деб, столну юсюнде картладан толду болгъан Кулийни альбомун къолуна ала—дагъыда башлады:

— Эшда, эшда, ол аллай джаш тюлдю,—дегенлей, къыйыры билинир билинмез ачылыб тургъан эшик кенге ачылыб, къууаннгандан бети да къызарыб, Кулий чабыб келиб, атасыны бойнундан къаты къучакълаб, эрлай эшикге чыгъыб кетди.

Мухтар да, Сыйлыхан да бири бирлерине не айтыргъа билмей бир кесек тургъандан сора:

— Асто—о—деб, Мухтар башын чайкъай альбомну биринчи бетин ачды. Ставропольну паркында тюшген Азрет бла Кулийни картларын кёрюб, Сыйлыханнга да эштдире.

— Ма, къара—деб альбомну аны къолуна узатды.

ОТДАН ДА КЮЧЛЮ

(Хапар)

Аскер арт кирпични кьо-луна алыб, аны да тыйыншлы джерине салыб, къалагъын кирпичге сюртюб ариулады. Андан арлакъда ишлей тургъан Василий Аскерге айланыб:

— Эштемисе, къалагъынги ариулама да, мени кирпичлериме да узал,—деди. Ол сёзюн бошар-бошамаз Аскер да:

— Бери къара, тюзмюдю, сеннге алайдан иги кёрюнеди,—деб Василий таба къарады. Василий къыйырына темирчик тагъылгъан шнуру

гъан болмаса, сыннганны кърмегенча этиб барадыла. — Ала, селеше-селеше, ишчиле солургъа, ашаргъа джыйылгъан джерге кетдиле. Хар ким азыкъларын ашаб бошаб, кими газет окъуй, кими да шашка, домино, шахмат ойнай тебренгенлей, узун столну бир кыйырында олтургъан Василий ёрге туруб:

— Джолдашла, бир кесек эс бёлюб тынгыларыгъызыны тилейме, — деб тегерегине къарады. Ауузундан магъанасыз сёз чыкъмагъан Василийни бир керекли затны юсюнден айтырын билиб, хар ким шум болуб тохтадыла.

— Сыннган ууакъ кирпични къалай хайырландыргъаныбызны юсюнден стройуправлениени комсоргу Аскерге сёз береме, — деб кеси да ашыкъмай ызына чёкдю. Джыйылгъан ишчилеге бир кере къараб чыкъгъандан сора, Аскер къолларын столну юсюнден алыб:

— Тенгле, бу собрание тюлдю, алай болса да, бир эки сёз айтыргъа керек болабыз. Кесигиз билесиз, былайда бу заводну ишлеуню бардыргъанла саулай да джаш тёлюдю десек да боллукъду. Мындан алда болгъан комсомол собраниеде да экинчи вопросубуз заводну строительство баргъан джерде, сыннган, ууакъ кирпични толусу бла хайырландырмагъаныбызны юсюнден эди. Анда талай затны айтыб, тыйыншлы бегим алгъан эдик. Алай а андан бери бир ыйыкъ чакълы заман озса да, алай уллу тюрлениу барды деб кърмейбиз. Саулай да ма бу площадьда, тамада прораб Василий да, мен да тюнене айланыб къарагъанбыз да, джетмиш тоннадан артыкъ сыннган кирпич барды. Аллай бир зат тургъанлай, бюгюн эртденбла Шакъман, Григорий дагъыда башхала башчылыкъ этген ташчы бригадаланы бригадирлери кирпич иги

джетмейди деб, мастерле бла даулашадыла. Марданы биз сау кирпичле бла артыкъ толтургъа чабабыз. Ууакъ кирпичлени да тыйыншылысы чакълы сал да, марданы артыгъы бла толтурчу, ол заманда кимни къалай ишлегени белгили болур. Ма бу затны юсюнден, джолдашла бир тыйыншылы оноу этерге керекбиз,—деб Аскер къатында шиндикге олтурду.

Ол сагъатдан огъуна:

— Тюз айтады, огъай бери бир тынгыла да сора... деген тауушла, даулашыула иги кесек созулуб, хар ким кёлюне келгенни айтды..

— Сёзлеринг иги сингдиле дейме,—деди Василий, ууакъ кирпич сыннганланы юслерин тылдан бла ариу сюрте.

— Алан, Вася, болумну кесинг кёресе, алай къатыракъ излемесенг да боллукъ тюлдю,—деб Аскер кирпичлеге дженгил-дженгил узалады. Аскерни къоллары тохтаусуз алай кымылдагъанлыкъгъа, джаш джюрегини теренинден не эсе да бир тукъум бир ариу макъам, кеси да билмегенлей ауузундан чыкъды. Василий да сёз бла аны ол сейирлик, аламат сагъышларын, джюрегинден чыкъгъан джырчыгъын бузаргъа кёзю кыймай, бир бирде аны таба къараб, аз-аз ышарады. Бу экиси бир бирлерине сёз айтмай, бир талай заманны тургъанларындан сора Вася:

— Аскер, Анисатны хапарын эртденбла айта келиб, башха сёзге кёчюб кетген эдинг, неллай бирге келгенди, кесини джашауу къалайды?—деб сёзню теренден къазаргъа изледи.

Аскер ышаргъан да этиб, бир кесек тургъандан сора:

— Да, тенгим, билирге сую эсенг, айтайым. Кесинг билесе, быйыл медицина институтну

бошар джылыды. Эки айгъа практикагъа, бери, бизни районда больницагъа джибергендиле.

— Бизни районнга келирин сенми тилеген эдинг, огъесе, кесими излеген эди?—деб Вася кирпичлеге узалды.

— Сен билдирмей, адамны ичин айтдырыб къоярыкъ кёреме. Не джашырыу. Эки-юч кере да джазыб, бери келирин тилеген эдим.

— Сени тилегинги толтуруб келгенди, сора. Мукъладис темирни тартханча, бир биринге тартыб тура кёреме. Васяны бу сёзюне экиси да кюлдюле. Мюйюш да кюнортадан бери, эки метрге джууукъ кёлтюрюлдю. Ала экиси да мангылайларында чирчик-чирчик терге асыры эс бёлмейдиле. Кюн да батаргъа къысылыб, алтын таякълары, бал таракълача, сюелген джити таулары башларына джууукълашхандыла. Иш кюнню бошалгъанын билдириб, къычыргъан гудокну тауушун онла бла километри узакълыкъда тургъан къаяла талай къычырымгъа элтедиле. Василий бла Аскер да башха ишчиле бла бирге къалакъ, чёгюч, хота, къоллукъла дегенча кереклерин элтиб, ящикге салыб, беш-кюнлюк ишни болумун кёргюзген къанганы къатында тохтадыла.

— Кёресе, Вася, сау кирпичле бла сюрселе да, бизни бригаданы озалмагъандыла,—деб Аскер къанганы къолу бла кёргюздю.

— „Уллу къычырма да, уллу къаб“ дегенлей, ол сау кирпич даулаучула бла да бир беш кюнден тюбеширбиз, ол сагъатда иш ачыкъ болур,—деб Вася контор таба къарады. Ишчиле очередге сюелиб, кассада аллыкъ джалларын алыб, машиналагъа миндиле. Кёб турмай, Аскер бла Василий да касса таба айланадыла.

Билемисе, бюгюн тартмасакъ, сора аванс

алыр заманыбызгъа дери ачха былай кёбюрек тюшер деб билмейме. Сен къалай дейсе, Федя?—деб Мурадин кёзюню кыйыры бла Османга къарады.

— Мени уа огъайым джокъду. Османды кыйыгъына тартыб тургъан ансын. Осман къачан да кысдырыучу адамды, бир капегим къорамасын деб турады, ансы аны тартары келмейдими дейсе. Федяны бу сёзюне Мурадин да кôшулуб, экиси да кюлдюле.

— Сагъат онда ючюнчю сменнге барлыкъма, аны ангылагъыз дейме, ансы мен ачханы кыызгъанмайма. Бармай къалыргъа чырта боллукъ тюлдю. Эсириб тургъанлайыма моторгъа барыб ишлеялырмамы?

Османны бу сёзлерине кючден тынгылаб тургъан Мурадин:

— Капеклеринги кыызгъаныб, бизден джалларгъа излей эсенг, бюгюнден башлаб тенглик тутханынги кôюб, кенгтин джюрюрсе. Бизни адамгъа санай болмазса, ансы былай аякъ тирерик болмаз эдинг. Джюр, кетдик, Федя.—деб аны кôолундан тутду. Ол да аны кôолундан тутуб тыя:

— Осман, керти кёлюнгмюдю, огъесе, ойнагъанмы этесе, бюгече бир джукъ болса, мен башымы кесдиреме,—деб сёзюн бошады. Осман, джюрегинде уллу кыйгъысы болгъан адам, бир кюлкюлю затны кёрюб, амалсыз ышаргъанча, бир тюрлю бир мыдах ышарды. Олсагъатдан Мурадин да, Федя да харх этиб кюлдюле. Ючюсю да тюкен таба айланганларындан сора, Мурадин Осман бла Федяны ортасына кириб:

— Осман, сен бош къоркъаса, бирер шишачыкъ тартсакъ боллукъду. Бизге эсирирге излейдиле дебми тураса? Андан сора да тебсерге

барлыкъбыз, сен да артда ишинге кетерсе. Ачха алгъан сагъатыбызда быллай бир да этмей, биз башхаладанмы кембиз?—деб алгъа таукел атлады.

Суучукъну кыйырында кырдыкда талай бош шиша атылыб турады. Негерлери алайдан, ишлерин тындырыб, джаллагъандан сора, Осман, бутлары да чалдыу эте, суучукъну тюз кыйырына барды.

Тюшюммюдю, тюнюммюдю дегенча болуб, баргъан суучукъгъа бир кесек къараб турду да, тентирей-тентирей бир джанына джыгъылды. Кёбге бармай, ёрге туруб, бармакъларын ауузуна салыб, иш этиб къусду. Тёбентин ургъан сууукъ аязчыкъ танг кесек сууукъсуратса да, дженгил аязыр эдим деген мурат бла бетинбашын суу бла джууду. Къырдышха олтуруб, иги кесек тургъандан сора. сууукъ санларына ётюб баргъанын эскериб, акъырын ёрге турду. Джер тёгерек айланганча болуб, джатыб тынчайыргъа излейди. Алай а бууунунда сагъатха кёз джетдиргенинде, он минут оннга айланыб баргъанын кёрюб, амалсыз сменнге барыргъа кереклисин эслеб, аллына атлаб тебреди. Котельныйге дери эки километр барды. Къачхы кечени сууугъу Османны джюрюшюне, аз болса да себебди. Джолну джарымында олтуруб солуду, алай а аны сакълаб тургъан нёгери кёзюне кёрюнюб, ёрге туруб, алгъа атлады. Кече сагъат онбирге айланнганында, Осман котельныйни туурасына келди. Ичгенин нёгерине билдирмез акъылдады. Ауузунда папиросун экинчи кере къабындырыб, эшикни таукел ачыб кирди. Осман сменасын ауушдурургъа баргъан нёгери Степан, окъуй тургъан китабын джабыб, ёрге турду. Степан сагъатына къараб:

— Осман, не эсе да кеч келдинг ишинг зат болубму к'алдынг, огъесе, бир кечеге не боллукъ эди меннге, ишлер эдим.

Осман бет джанын нёгерине кёргюзюрге тартыныб, мотор таба к'арай:

— Огъай, кесим алай бош,—деб к'оолу бла моторгъа тийиб кёрдю.

— Да, алай эсе, мен кете барайым,—деб Степан мотоциклин тебериб эшикге чыкъды. Степан кетиб бир кесек тургъандан сора, Осман эшикге чыгъыб, солярка, бензин цистерналары к'атларына келиб к'араб, дагъыда ызына кетди. Кече сагъат онекиге джууукълашыб келеди. Османн санлары сылыт болуб, джатыб джукъларгъа изледи. Олтургъанлай, джукълаб к'алырын эскериб, хаман аякъ юсюнде болургъа кюрешеди. Эртден сагъат алтыгъа бетон раствор узелни багында суу джылыныб турургъа керекди. Энди бир-эки сагъатдан моторну газын кёлтюртюр, ары пар джиберилликди. Осман олтуруб бир кесек тургъанлай, джукъу дженге тебреб, дагъыда эшик аязгъа чыкъды. Сагъат бирге джууукълашхан кёзюуде, ол моторну газын кёлтюртюр, пар иги ёсерча этди. Моторгъа газ толу берилиб, когельныйден пар бетон раствор узелге толу барады. Арабин, бир кесек джатыб тынчайсам, к'алай болур эди деб, Осман мюйюшде тургъан столну к'атына барды. Ол шиндикге олтуруб, башын энишге ийди. Ол сагъатдан аны хурулдагъаны моторну тауушуна к'ошулду.

Солярканы тыйылыр заманы озгъанды. К'азан асыры бек к'ызгъандан кёб турмай дженгил джаныб кетмегенликге, бир кесекден моторну тюр джанында джау джугъу мычхы умургъа джетди. Отну, хатерсиз к'ызыл тили

нарат кѣангадан этилген юйню кѣабыргѣасын джалай, баш джанында шиферлеге бир дже-телсем дегенча ашыгѣады.

Аскер, адетича, ишден келгенлей, белине дери тешиниб джууунду. Сакѣалы иги да джетмегенлей, ариу кѣырыб, джюлюй тургѣа-нын эслеб, бир комнатада джашагѣан тенгле-рини бири—Заур:

— Алан, джашла, Аскер сакѣалын не эсе да эртде джюлюйдю. Бир кѣайгѣысы болгѣанына не сѣз барды,—деб чам этди. Кими китаб окѣуй, кими да кѣлегине итиу ура тургѣан джашла бирден ышарадыла.

— Ай, юйюгюзге ашхылыкѣ кирликле, мени не кѣайгѣым болгѣанын билмегенча этмегиз.

Аскер сакѣалын джюлюй тургѣан сагѣатда, аны кѣнчегине итиу ургѣан джаш кѣнчекни орундукѣну кѣулагѣына сала:

— Ма кѣрюрсе, Анисат да менден ариу итиу уралса!—дегенлей, джашла барысы да кюлдюле. Быллай джерде джашла бир затны сезселе, накѣырда бла, чам бла аны бир талай-гѣа созуб, ашхы кѣууанадыла, кюледиле. Аскер да ариу кийиниб, эшикке чыгѣыб тебрегинчи, юйде чам, накѣырда тохтамады.

Ингир ала кинотеатрны аллы. Адам кѣбдю. Аскер строительствода биргесине ишлеген та-лай джашха тюбеб, ала бла ушакѣ этеди. Алай а джюреги тынчлыкѣсызды. Бууунунда сагѣаты акѣырын баргѣанча кѣзюне алай кѣрюнеди. Кѣб турмай, Анисат, биргесине практикагѣа келген Галина деген орус кѣыз бла келди. Аскер Галина бла танышхандан сора, келмей кѣаласыз деб, ичимде джаным джокѣ эди,—дегенлей, ючюсю да кюлдюле.

Ала киногѣа кѣараб чыкѣгѣанларында, бе-

рекетли къач кечелени бири дунягъа къулачын бирча керген эди. Алай а джулдузлу чууакъ кёкде, иги да толмагъан айны нюрю табигъатха, адам айтыб къолундан келмезча, ариулукъ салгъанды. Паркны бир кыйырында согъула тургъан музыка, къалайгъа къарасанг да, жарыкъ кюлген тауушла, барындан да бек кечени ариулугъу джаш джюреклен чексиз къууанчха бёлейди. Ючюсю да паркны ичинде иги кесек айлангандан сора, кыйырда скамейкагъа олтурдула.

Аскер бла Анисат бир бирлерин сюйюб тургъанлы, эки джыл болуб баргъанын Галина биледи. Алай болса да, аны юсюнден былайда сёз болмады. Сёзлерини кёбюсю кинону, окъуну, ишни, жангы китабланы юсюнден болду. Бу затланы юсюнден ала даулашдыла, кюлдюле, хар неге да хар бири бирер тюрлю багъа берди. Сагъат онбир бола, Аскер кызланы тургъан юйлерине элти. Хар не затны да къозгъаб, не кёб селешселе да, джаш джюрекле дженгил айырылыргъа излемедиле. Заман кеч болгъанды.

— Хайда, ашхы кечели болугъуз;—деб, Аскер экисини да къолларын тутду. Кызла да:

— Ашхы джолгъа бар,—деб, Аскерни кёзден ташайгъынчы ызындан къараб турдула.

Асфальт джолну бир кыйыры бла Аскер ашыкъмай келеди. Аны джаш джюрегини къууанчы уллуду. Энди кёб турмай ол Анисат бла бирге къууанч тыбырлы болуб, насыблы юйдегилени бири боллукъду. Ашыкъмай, акътырын келгенликге, ашхы умутланы, къууанчланы терен тенгизинде джюзе, общежитиеге къалай джетгенин кеси да эскермей къалды. Буса-

гъатда ол юйге киргенликге, санлары орунга кириб джатаргъа излерик тюлдюле. Алай болса да, арбазда кѣб турмай, тынчайыб тургъан тенглерин къозгъамаз мурат бла эшикни акъырын ачыб, комнатагъа кирди.

Джашла тынчайыб, рахат джукълайдыла. Джангыз кыйырда орундукъда джатхан бир тенги, Заур, орнундан башын ёрге тутуб, бир китабы, тамам эсин ийиб окъуйду. Эшикни акъырын ачыб, кириб келген Аскерге ол бир кере къараб, сора дагъыда китабы къагъытын аудуруб, окъургъа джарашды. Бир бирине сѣз айтхан болмады. Аскер, бѣркюн, костюмун тешиб, орнуна салды.

— Алан, не затны окъуйса?—деб акъырын сѣлеше келиб, Заурну орундугъуну аллында шиндикге олтурду. Хубийланы Османны „Аманат“ деген романыны экинчи китабыны къагъытларын аудуруб, Аскер ызына бере:

— Тейри, мен биринчи китабын окъугъанма тюзю, муну уа кѣрмеген эдим,—деди. Зауур да джукълаб тургъан тенглерибизни уятыб къоймайыкъ дегенча, тѣгерегине къараб:

— Эх, Аскер, сен бу китабда Бархозланы Аскерни этген джигитлигин бир окъусанг. Немча генералны джаны саулай тутуб келгенин, бир джюз онтѣрт адамны концлагерден башларына бош этгенин, сѣзню къысхасы, барыб тохтагъан джигит илячин болгъан кѣреме. Шо, мен, аны биргесине бир кесек болуб ёлсем, ёлдюм демез эдим. Заурну сѣзлерине эсин ийиб тынгылаб тургъан Аскер акъырын ёрге туруб:

— Да, халкъыбызны джигит джашлары болгъандыла. Энтда бардыла,—деб кѣолунда сагъатына къарады. Сагъат бир болады. Джатарны аллы бла Аскер эшик хауада бир бѣлек заман-

ны солургъа юрениб къалгъанды. Жакетин сыртына къаблаб, эшикке чыкъды. Атлаууш ташланы ортасына джетгенлей, аны эки кёзю, къоллары бла ишлеб, ёсдюрюб баргъан заводну уллу корпусу таба къатдыла. Аны санлары саулай джызылдаб, тер урду. Сора кёз ачыб, терк огъуна комнатына чабыб кириб.

— Котельный джана турады! Дженгил тургуз!—деб къычырыб, къабыргъада тагъылыб тургъан габрайланы бирин къолуна алыб, эшик таба мыллык атды. Котельныйге юч километр чакълы бир барды, асфальт джол бла барсанг а андан да узакъды. Габрайны да къаты тутуб, чунгурланы, дуппурланы истемей, эки аягъы джерге тиймегенча барады. Совет Аскерни тизгинлеринде къуллукъ этген заманында турникде ойнауда, секириуде, чабышыуда кесини частында биринчи орунну бош ала болмаз эди. Ол котельныйге джетгенинде, уллу агъач юйню ал джаны кюйюб, от башында шиферлеге джангы джетген эди.

Габрайны къоллары бла бет джанына тутуб, отну арасы бла юйню ичине кирди. Арт мюйюшде башын столгъа салыб джукълаб тургъан Османны, аны кючлю къоллары тюз джауорунларындан тутуб, ёрге кёлтюрдюле. Бир он метрни арлакъда джана тургъан юйню къабыргъасын кёрюб, Османны бети-къуту кегиб, тили тутулгъанча, ауузундан сёз чыкъмай тохтады. Аскерни джумдуругъу бир кере тийгенлей, столну аллында терезе рамкасы бла бирге тышына къуюлуб тюшдю. Алайы бла эм алгъа Осман, аны ызындан Аскер чыкъдыла. Аскер бетон-раствор узелде сакъланыб тургъан моторну къурургъа чабды. Аны мураты моторну иш-

летиб, шлангла бла сууну джана тургъан отха бурургъа эди. Ол сагъат огъуна аны ызындан джегген Османнга, моторну дженгил къур деб кеси джангыдан отха айланды.

— Юйню ал джаны джаныб бошалыб барады. От арлакъда тургъан бензин солярка цистерналагъа джетсе, саулай строительсто баргъан джерде таш, агъач, кирпич къалмай кюерикди. Керек болса джанынгы да бер деген акъыл Аскерни мыйысын кючлегенди. Юйню башында шиферле джау чыракълача джаныб, беш-алты метрни кёкге чыгъыб, учхумлары джерге тюшедиле. Юйню арт джанында эки-джюз лигрлик солярка бёчкени юсюне отла тюшюб тебрегенин кёрюб, Аскер аны алайдан къоратыр джанындан болду. Бу бёчке атылса, цистернагъа джетерине сёз джокъду. Аскерни баш къоркъууу да олду. Бёчкени былайдан къоратмакълыкъ алай тынч да болмады. Аскер аны джатдырыб, тенгеретиб тебрегенлей, баш пропкасы чыгъыб, талай солярка джерге тёгюлдю. Шифер кюйгенле солярканы юсюне тюшгенлей, джер джаныб тебреди. Аскер да бёчкеге мыллыгын агыб, тебериб барады. Тёгюлген соляркагъа тюшген от бёчкеге да джетди. Бёчкени атыллыгын билиб, Аскер бир джанына къачды. Тобча, агылгъан таууш саулай тегерекни зынгырдатды. Ол сагъатда Аскер бёчкеден он метрден узакъ кетмеген эди. Арт джанындан ургъан кюч Аскерни тюз аллына къаблады. Ол юсю джана тургъанлай, ёрге туруб, сиреналарыны тауушлары сау ёзеннге кёуугъун этиб келе тургъан пожарный машина бла юч-тёрт джашны эследи. Аллына атлай келиб, джангыдан джерге джыгъылды. Аскерни юсю джана, джерге аугъаны бла анга Заурну

джетгени тенг болду. Кесини кьолларыны кюй-генине да кьарамай, Заур джана тургъан кийимлени джыртыб ата, мылы топракъны Аскерни юсюне кьуяды. Кьараб-кьарагъынчы алайгъа дагъыда талай адам джетиб, барысы да кюрешиб, Аскерни юсюн джукълатдыла. Алай а аны териси кьаралыб, кюйюб, ол эсин билмей эди. Былайда джаннган отну кьрюб, джолда кетиб баргъан бир талай машина бери къайтыб, шоферла да башхала бла бирге тилсиз джау бла кюрешедиле. Аскерни ол машиналары бирине салыб, Заур, дагъыда эки джаш да биргесине олтуруб, больницагъа алыб кетдиле.

От бла кюреш эки сагъатдан артыкъ заманы барды. Тангны бурну тау башладан кьараб тебреген кёзюуде от джукъланыб, сары джалын джугъу болуб арыгъан адамла бирер джерге олтурдула. Бир бири бла сёлешген хазна кёрюнмейди. Котельный джанды, алай а Аскерни, дагъыда ма бу олтуруб тургъан адамлары кючлери бла халкъны байлыгъына, кыйынына хата дежтмей къалды.

Энтденбла сагъатбешден аз озгъанды. Кремльни курантлары кьагъылыб, радио сёлешиб башларгъа, алкъын иги кесек заман болса да, станиседен сёлешиб:

— Билдириуюбюзге тынгылагъыз! — деген таууш адамлары радиоточкалагъа эслерин бёлдюрдю.—Багъалы джолдашла, бюгече станисебизни тёбен джанында строительство баргъан джерде от тюшгенди. Ол мардасыз уллу заран келтирлик эди, алай а строительствону белгили ишчиси, комсомолчу джаш Аскерни джигитлиги бла дженгил билиниб, кёб заран джетгинчи джукълатылгъанды. Отну джукълатыуда Аскерни

териси кюйгенди. Аны джанын сау кѣалдырыр ючюн, дженгил тери керекди. Кесини терисинден берирге суюген район больницагѣа келсин деб тилейбиз,—деген билдириу эки кере кѣайтарылыб берилди.

Аягѣына да галошла кѣаблаб, орундукѣну кѣатында джангы кийине тебреген Василий, радио бла билдириуню бериб бошар-бошамаз, эки кѣолун да джайыб;

— Анам! Кѣайдаса сен?—деб бир тюрлю таууш бла ачы кѣычырды. Тыш юйде от эте айланган анасы илгениб:

— Оу, джарлы, не болгѣанды,—деб босагѣадан кѣарады. Василий тамагѣы бууулгѣанча, бир кесек тохтаб туруб, радиону хапарын кѣысхача анасына айтыб, сора гузаба эшик таба тебреди. Василийни анасы да не этерин билмей, бир джерде тохтаб туруб, сора джашыны ызындан кѣычырды:

— Вася, юсюнге бир джукѣ кий!

Алай а Василий арбаздан тышына чыгѣыб, джолну энишге айланган эди. Больницагѣа кѣалай джетгенин ол иги да эскермеди. Залда столну кѣатында олтуруб тургѣан дежурный сестра кѣыз Василийни аягѣындан башына дери кѣараб, кеси да аз-буз ышара:

— Сизге ким керекди?—деб сорду. Сестра кѣызны ышаргѣаны аны бушуулу джюрегине кюч тийди.

— Бусагѣатда радио бла кимни хапарын айтдыгѣыз, ол кѣайсы палатадады?—деб В силий сестраны соруууна соруу берди. Кѣыз джукѣ айтмай, ёрге туруб, ашыгѣыш дежурный палатагѣа кириб кетди. Андан кѣб турмай биягѣы сестра, аны ызындан башына кюмюшча акѣ чал

ургъан, орта бойлу, юсюнде да акъ халаты бла бир адам чыкъды. Ол больницаны хирургу Рамазан эди. Къолун Василийге узата:

— Келигиз, джигит,—деб Рамазан Василийден алгъа сѣлешди.

— Айыб этме, доктор, бусагъатда болуму къалайды, сау къаллыкъмыды, мениге кѣрюге боллукъмуду? Рамазан аны сѣзюн бѣле,

— Бусагъатда игиди десек, джарамаз, билдириуню эшитген болурса, дженгил тери керекди. Къоркъма, сау къаллыкъды. Ол а сени ненг болады?—деб сорду. Василий татлы жан тенгле болгъанларын айтды эм да кесини терисинден алырларын изледи. Рамазан сестрагъа айланыб, атын, тукъумун, джылын джазарын юретиб, кеси къыйыр табада бир палатагъа кириб кетди. Василий тѣгерегине да къарай, акъырын ары-бери джюрюйдю. Джол таба къарагъанлай, гузаба келген эки къызы кѣрдю. Ала Анисат бла Галина эдиле. Василийни къолун тутуб, эрлей дежурный комнатагъа кириб, юслерине акъ халатла кийиб, ызларына чыкъдыла.

Юсюнде бармакъ басар джери къалмай, чыммакъ марлиге чырмалыб тургъан Аскерни кѣрюб, Анисатны къара кѣзлери суудан толдула. Бетин аны башы таба джанына тутуб, энишге ийилиб: „Аскер“,—деди. Галина кѣзю-къашы бла Рамазаннга болумну ангылатханлай, ол Анисатха айланыб:

— Э-э, сени огъесе, алай этме, бир джукъ боллукъ тюлдю,—деб ариу айта, аны залгъа алыб чыкъды.

Дежурный сестра энтда джангы адамла келгендиле, деб билдирди. Рамазан эшикге чыкъгъанлай, ол, онбир джаш адамны джыйылыб

тургъанын эследи. Аланы кёбюсю Аскерни биргесине ишлегенле болгъаны билинди. Бир талайы да Аскерни кёрген да, таныгъан да этмейдиле, алай а джанын сау къалдырыр ючюн тери керекди деген сёзле аланы бери келтиргендиле.

Анисат бла Галина келгенлени список этиб, хар не кереклиге да чабханлай айланадыла. Аскерни джанын сау къалдырыр ючюн баргъан кюреш талай сагъатлагъа созулду.

Экинчи кюн эртденбла Аскерни тенглери, строительствону тамадалары келдиле. Рамазан келгенле бла саламлашыб, операцияны юсюнден алагъа хапар айтды. Василийни энди ма бусагъатда къалайгъа таныйска?—деген сорууна Рамазан келгенлени барына да айланыб, былай деди:

— Мени медицинада ишлеген отуз джылымы ичинде мен быллай бек кюйгеннге тюбегенме. Тюзю, биринчи кёргенимде, сау къалыр деб да турмай эдим, алай а сизни тенгигизни саулугъу, чыдамлылыгъы, кыйынлыкъгъа тёзе билгени отдан да кючлю кёре эдим. Бизни бла сизни болушлугъугъузну тышында да аны джанын ёлюмден сау къалдыргъан ма ол затла болдула. Строительствону тамадасы Баранов да Аскерни джигитлиги болмаса, заводха къаллай уллу халеклик тюшеригини юсюнден хапар айтды.

Рамазан келгенлени джолгъа дери ашыра, Аскерни саулугъу бурунча болуб, энтда биягъынлай аланы биргелерине ишлеригин айтыб къууандырды.

Анисат энди юйюнде кёб турмайды. Иш кюню бошалгъандан сора юйге барыб, сагъат чакълы бир да турмай, дагъыда ызына къайтыб

келеди. Аскер энди игиге айланганды. Анисат бир кесекни келмей кьалса, арабин, не болду экен деб, джюреги кыйналыб тебрейди. Анисат да башха ишлени тындыра, тюбемей кьалгъан заманын сау айча кёрюб, Аскерге ашыгъады.

— Больницадан чыкъгъанлай, ЗАГС-ха барлыгыбызны унутмай турамыс?—деб ышаргъан да этеди.

Аскер больницадан чыкъгъанлы эки кюн болады. Ишлемезге деб врач, бир айгъа ишден бош этген кьагъыт бергенди, алай а кеси кьолу бла ишлеб баргъан заводда кьаллай тюрлениуле болгъанын кёрюр ючюн, ючюнчю кюн ол строительство баргъан джерге келди. Строительствону тамадалары, былайда ишлеген ишчиле Аскерге бек джылы тюбедиле. Иш бошалгъанлай, ала барысы да бытовой комбинатны джангы ишленген уллу мекаямына джыйылдыла. Баранов джыйылгъан ишчилеге Аскерни юсюнден талай джылы сёз айтды. Джыйылыуну аягында ол Аскерге комсомолну райкомуну сыйлы грамотасы бла бирге багъалы саугъа да берди. Къызыу харс ургъан ишчи тенглерине къараб:

— Сиз да бек мардасыз сау болугъуз, багъалы джолдашла, — деб, Аскер кьууанчлы ышарды.

КОМСОМОЛЧУЛА

Сёлешиб бошагъан джаш трибунадан тюшгенлей, джыйылыуну тамадасы юсюне къызыл джабыу джайылгъан узун столну арт джанында ёрге туруб:

— Джыйылыу кесини ишин бардырады, энди уа ким чыгъады?—деб залны ичинде джыйылыб тургъан комсомолчу джашла бла къызлагъа къарады. Сютча уюб тынч тургъан зал, сен чыкъ, ол чыкъсын, энди биреу чыгъа эсе уа деген тауушладан толду.

Джыйылыуну бардыргъан

джаш кѳолунда карандашы бла столну кѳагѳа:

Джолдашла, сѳэню бираз тыярыгѳыгѳызны излейбиз, кѳайда ким чыгѳады?—деди.

Залны ичи биягѳынлай тынч болду. Таукел трибунагѳа киши чыкѳмайды. Ортасы сюремде олтуруб тургѳан акѳшиллы бир кѳыз кѳолун ёрге кѳлтюргенлей, залда олтургѳанла бары да анга кѳарадыла.

—Сѳелеширгеми—дейсе, Разият?

— Айхайда, боллукѳду—деб джыйылыуну бардыргѳан джаш шиндигин чыкѳырдатыб ызына олтурду.

Разият таукел атлай трибунагѳа чыгѳыб, эрлай сѳелешиб тебремей, сен а не айтыргѳа тебрегенсе дегенча аны кѳэюне кѳараб тургѳан тенг кѳызлары бла джашлагѳа кѳарады. Сора тюз аллына кѳараб сѳелешиб башлады.

— Комсомолчу джолдашла, бизни завод Коммунист Урунууну заводу деген сыйлы атны, алыр ючюн кюрешгенли талай заман болады. Бу кѳэюню ичинде заводубузда кѳаллай сейирлик адамла ёсюб, кѳаллай уллу тюрлениуле бардыла. Джангыз мен ишлеген цехде огѳунакѳ ол сыйлы атны юч бригада алгѳанды. Кѳуру заводну ичинде болуб кѳалмай, юй ичинде, тышында, айтыргѳа джашауну не тюрлю джаны бла да кесибизни юлгюге тутаргѳа деб кюрешебиз. Кертиси да бизни заводну адамларын кѳб джерде юлгюге санаб, махтаб, алай сѳелешедиле. Алай а не келсин—Разият бу сѳэленни айгыб тебрегенинде тохтаяракѳ да болуб, дагѳыда башлады—Бирге джегилген эки ёгюз да тенг таргмайдыла дегенлей алкѳын бир кѳауум комсомолчуларыбыз тенглери бла бирча баралмайдыла. Заводну комсоргуну докладында тѳрт—беш комсомолчуну аты сагѳынылды, ишге

бир бирледе кечигиб келну, кесини этген затын не да болсун ары кѡлдан бир чыкъсын деб кѡюу, ишни кѣзюуюнде керексиз сѣзлени ортагъа салуу, былагъа адет болуб тебregenди. Быланы бири Хызырды. Разият трибунаны юсюне джайылгъан кѡзыл джабыуну кѡлу бла сылай, тауушун бек да чыгъармай, баш энишге кѡраб:

— Мен а анга аллайды деб турмай эдим,— деб эрлай трибунадан тюшюб кетди.

Учхан чибинни тауушу эшитилirча тынч тургъан зал кѡзгъалыб, шиндикле чыкъырдадыла. Разият сѣлешиб бошагъандан сора, солургъа деб эшикге чыкъдыла. Эм алгъа чыкъгъанланы бири Хызыр болду. Ауузунда папиросун дженгил-дженгил тарта, кѡйсха заманны ичинде аны башына кѣб тюрлю акъылла келдиле. Ол энтда ызына кириб, биягъы орнуна олтурургъа уялгъан да, ыйлыкъгъан да эте эди.

Сени уа, ашыкъма деб Разиятха, аны бусагъатда сѣлешген сѣзлери ючюн дерт джетдирирге тюрлю-тюрлю хыйлала, амалла излеб тебреди.

Алай а джюрегини бир джери аны алай этеригин унамай эди.

Алайда Хызырны тели ѳтгюрлюгю хорлаб, джыйылыуну да кѡюуб джолгъа айланды. Къачхы джелчикге тѣзалмайын, чапракъла учуб келиб, акъыртын кетиб баргъан Хызырны аякъ тюбюне тюшедиле.

Юсюнден бир ауур джюк басханча болуб, ол аллына кючден атлайды. Джашауунда эм багъалы затын къайда эсе да артда кѡюуб кетиб баргъанча болуб, эки кере да тохтаб, артына бурулуб кѡрады.

Хызыр кѡарнашыннан туугъан джашчыкъны

хар заманда да ишинден келгенден сора кьойнуна алыб, эркелетиб ойнаучан эди. Бюгюн а алай этмеди. Юч джыллыкъ джашчыкъ Хызырны аякъларындан кьучакълаб:

— Сен, мени кьойнунга нек алмайса?—деди.

Хызыр мыдах ышара, шиндикге олтуруб:

— Хо, деб джашчыкъны тобукъларына алыб, адетича, уллу адам бла сёлешгенча, сёлешиб башлады.

Разият бла Хызыр эртден-ингир ишге бара, ишден келе бир бирлерине тюбер керекли кьалмайдыла, алай а сёлешген а этмейдиле.

Бу арт кёзюуледе Хызырны кесин джюрютюую, ишлеую адам айтырча тамам иги джанына тюрленгенди. Саулай заводну комсомолчу джашлары бла кьызлары джыйылыб тургъанлай, джашауунда эм багъалы кёрген суюген кьызы—Разият трибунагъа чыгъыб, муну сёгюб сирелгенин кёлтюралмай, мындан ары аны бла чыртда сёлешмезге деб кеси-кеси бла оноу этгенди. Таб айтханыча, Разиятны кёргенлей джаллаб кетеди. Разият Хызырны иги ашхы боллугъун суююб, таза джюрекден айтхан сёзлерин, ол терсине тутханына джюреги кьыйналыб, алгъынча алай джарыкъ болмай мыдахды. Ол Хызыр бла таза джюрекден ачыкъ сёлеширге излей эди, алай а сёзю биринчи башларгъа тартына эди. Хызыр бла Разият бир бирлерин бек суюгенлерин заводну комсоргу Мудалифден башлаб, талай комсомолчу биле эди, алай а арт кёзюуледе быланы былай болуб тургъанларындан кишини хапары джокъду.

Бир кюн смена бошалаб, ишден чыкъгъанларындан сора Разиятны бир суюген тенг кьызы Замира, аны кьолтугъундан кириб, ары-бери бир кесек сёлеше баргъандан сора:

— Ий, Разият бир зат сорайым, тюзюн бир айт—деб тиледи.

— Сен сорурча джукъ джокъду.

— Алай болса да.

— Да сор.

— Джашырмай тюз айт. Хызырны сеннге, не да сени анга сѣлешиб бир да эслемейме. Экигиз да мыдахсыз, былай некди? Бек суйген тенг къызыны керти да джаны ауруб соргъанын ангылаб, Разият:

— Ол джолда комсомол джыйылыудан сора, экисини орталары къалай болгъанын джарашдырыб, толусу бла айтды.

Экинчи кюн Замира Мудалифге тюбеб, Хызыр бла Разиятны хапарын джарашдырыб айтыб, былай къойсакъ джарамаз, не оноу этерге керекбиз, дегенча анга соруулу къарады.

Мудалиф эрлай сѣлешиб тебремейин бир кесек сагъыш да этиб, былай деди:

— Биз комсомолчула, ишибизде да, окъууда да, суймекликде да бир бирибизге болушургъа, сорушургъа, оноулашыргъа керекбиз. Бу ишни да былай къоярыкъ тюлбюз. Сени кѣлюнге не келеди Замира.

— Мен а былай этсек дейме. Тамбла ингирге мен Разиятха да, кесиме да билетле алайым киногъа. Сен да Хызыргъа да кесинге да ал. Сора кесибииз да эртдерек келирге кюрешейик. Алайда биз тенг къызла бла джашла, комсомолчула, сѣзню ачыкъ этиб, ортагъа салайыкъ. Разият мени айтханымдан чыгъарыкъ тюлдю.

— Сени айтханынгы мен да тюзге санайма. Хызыр бла мени чотум да аман болмаучанды. Тенг къызынгы быллай сагъатында атыб къоймагъанынг ючюн да сау бол,—деб Мудалиф Замирагъа ышарды.

Мудалиф бла Хызыр киногъа джыйырма минут чакълы заманны алгъа келгендиле. Къызла алкъын джокъдула. Мудалиф Хызыргъа Разиятны юсюнден хапар соруб, соруула бериб башларгъа да тебреди, алай афишада джазылыб тургъан, бусагъатда боллукъ кино анга сорууларын къойдурду. Сюймекликни юсюнден легенда. Хо, бу киногъа къарагъан сюймекликни кючюне, аны адамгъа берген къарыууна, къудуретине бек эс бёлюб, сейирсиниб къарарыкъды. Андан чыкъгъандан сора сюймеклик деген сыйлы сёз адамны джюрегинде алгъындан да терен орун аллыкъды.

Замира бла Разият келгенлеринде, кинону башланырына кёб къалмагъан эди. Мудалиф бла Замира быланы тюбетир ючюн айланганларын Разият биле эди, Хызырны уа тюзю хапары джокъ эди. Саламлашханларындан сора Хызыр Мудалифни ызындан къызланы къолларын тутуб, бир джанына джаллаб чыкъды.

Заман бек аз къалгъан себебли, Мудалиф бла Замира экисини юсюнден сёз айтадыла.

Была кинодан чыкъгъанларындан сора сёзню эм алгъа Мудалиф башлады.

Бу кино мени джаныма алай кючлю джаралды. Сюймекликни ма былай деб джарашдырыб айтыргъа сёз табмайма. Сиз а не дейсиз?—деб тенглерине къарады. Сёз айтхан болмай бир кесек баргъанларындан сора Замира.

— Ма ол сюймекликни кючюне терен магъана бермей, бир бош зат ючюн ангнга букъу къондургъан а къалай болур?—деди.

— Аны не ючюн айтдынг—деб сорду Хызыр.

— Да кесим алай.

— Огъай, бир айт?

Джайгъы кечени толгъан айы былагъа ню-

рюн тегеди. Шош аязчыкъ тереклени чапракъларын шыбырдата, асфальт тешелген тратуарда кетиб баргъан бу тёртюсюню хар атламлары сайын алларына харс уруб тюбегенча, алай этедиле.

Ким билсин табигъатны быллай сейир кёрюнюшю бу джаш джюреклеге къаллай сезим бергенин.

Хызырны орнуна Мудалиф джарашдырыб хапар айтыб башлады.

Тенглик, шохлукъ, суймеклик, бири бирин сыйлау дегенча ма бу магъаналы затлагъа джашауубузда ишибизде да бек сакъ болуб, аны кёз гинджибизни сакълагъанча алай сакъларгъа керекбиз. Кемлигибизни тюз кёзюбюзге айтыу, аны тюзетиу, бизни, комсомолчуланы баш борчлары тюлмюдю? Сен а ол комсомол джыйылыуда Разиятны критикасындан кесинге къаллай оюмла этгенсе?

Хызыр тохтаяракъ да болуб:

— Джюзден артыкъ адам джыйылыб тургъан джерде айтыб, къычырыб айланмай, ма быллай бир джерде айтыргъа нек болмай эди?

Хар адамны тюрсюню башхача акъылы да башхады. Ол да ма аллай джерде айтсам иги болурму дегенди.

— Энди не дейсиз да?

Сен терс болгъанынгы ангыладынгмы дейбиз,—деди Замира.

— Терсми?

— Хо.

— Къайдам, тейри.

Керти суймекликни кючю нени да хорлаб, кюреш бла адамны керти муратына джетдиргенине инанамыса?—деди Мудалиф.

Башха сѣлешген киши болмайын, была паркга кирдиле.

Паркны ичи бла да талай айланганларын-дан сора эм алгъа юйлерине Замираны ашырыб, артда ючюсю да Разиятланы юйлери таба келдиле.

Разиятланы башында да уллу лампочка джаныб тургъан вороталарына джууукълашыргъа:

— Мен юйге кетдим,—деб, Мудалиф Хызыр бла Разиятны къолларын тутуб, джолну ёрге айланды.

ПАРТКОМНУ СЕКРЕТАРЫ

(Хапар)

Райкомну дженгил машинасы совхозну конторуну аллына келиб тохтагъанлай, аны ичинден экеулен чыкъдыла. Аланы бири райкомну биринчи секретары Тохтар, бири да Хыйса эдиле. Конторну аллында кими скамейкагъа олтуруб, кими да ёрге туруб, сёлеше тургъан адамла, машинаны ичинден чыкъгъанланы таныб, ала таба атларгъа, ол экиси да джыйылгъанланы къатларына келиб, барысы бла да саламлашыб, кьолларын тутдула. Тынчлыкъ-эсенлик

сорушхандан сора, джыйылгъанланы бир талайы Хыйсагъа: „Къалайды, Хыйса, окъууунг, саулугъунг, оллахий, бизни кѣб сакълатаса?“ — деген сорууланы береди. Арлакъда Тохтар да бир талай адамны ортасында, алагъа не эсе да бир затланы айтыб, къызыу сѣлешеди. Ортадан бир бѣлек заман озгъандан сора совхозну директору Ибрагим контордан чыгъыб:

— Джолдаш коммунистле, заман болгъанды, залгъа кирсегиз энди—деб, сора Тохтар бла Хыйсаны эслеб, ала таба атлады. Совхозну парткомуну отчѣт-сайлау джыйылыуу бек къызыу барады, коммунистле докладдан сора, бири бошаргъа бири сѣз алыб, парткомну ишини юсюнден керекли кѣб затланы айтыб, ол джиберген кемликлени ариу ачыкълаб, аланы тюзегуу джолларын да кѣргюзтедиле. Сѣлешген коммунистлени кѣбюсю ишге партком тыйыншлысыча башчылыкъ этмегенин хыртха уруб, джангы сайланлыкъ составгъа кѣб затланы айтдыла. Совхозну коммунистлерини барысыны да джан аурутханлары, совхозда эл мюлкню, малчылыкъны, урунганланы джашау турмуш, культура болумларын терк ёсдюрюуню юсюнден эди.

Джыйылыуну аягъында Тохтар сѣз алыб, эл мюлкню терк аякъ юсюне салыб, мындан ары да аны къаллай джолла бла барлыгъыны юсюнден партиябыз арт кѣзюуледе этген бегимлеринден, оноуларындан, районну эл мюлкню, промышленностуну юсюнден кѣб хапар айтыб, совхозну урунганлары бла ишчилерини ишлерине аны коммунистлери мындан ары да не къадар таб башчылыкъ, оноу этерлерин изледи. Андан ары парткомну джангы составын сайларгъа кѣчгенлеринде, Тохтар ёрге туруб айтды:

— Райкомну кѣлюне келген бла, сизни парткомгъа секретаргъа Хыйсаны тыйыншылыгъа санайды. Алай а былайда, совхозну коммунистлери ишигизге кесигиз оноу этигиз, мен а къуру райкомну рекомендациясын айтама.

Хыйсаны аты сагъынылгъандан сора тынч тургъан залны ичи къозгъалыб, бири-бири къатында олтургъан коммунистле кѣллерине келгенлерин айтыб башладыла. Кѣб да турмай совхозну ючюнчю бѣлюмюню тамадасы Ахмат сѣз алыб, трибунагъа чыкъды. Ол башчылыкъ этген бѣлюм, совхозда ишини барыуу бла алчы бѣлюмге саналады. Ахмат кеси да талай джылдан бери бу бѣлюмде ишлейди. Аны совхозну коммунистлерини арасында сыйы барды. Ма ол себебден болур, ол трибунагъа чыкыгъанлай барысы да тынч болуб, анга тынгылайдыла.—Биз Хыйсаны бюгюн танымайбыз—деб башлады Ахмат сѣзюн,—биз аны эртдеден огъуна билебиз. Совхозубуз уллуду, аны партия организациясына тыйыншылысыча башчылыкъ эте билмеклик, мени сарытын бек джууаблы ишди. Алай болса да Хыйса партия школну джангы бошаб келгенди. Партия къуллукъну теориясын билгенча практикасындан да хапары барды. Мен райком партияны рекомендациясын тюзге санайма. Алайда олтургъан коммунистле барысы да дегенча Хыйсаны разы болуб, парткомгъа членге айырдыла. Огчет сайлау джыйылыу бошалыб, коммунистле чачылгъандан сора, парткомну членлери кеслери къалыб, ишни юсунден кѣб сѣлешдиле, оноулашдыла. Алайда барысы да разы болуб, Хыйсаны секретаргъа айырыб, иги кеч алай чачылдыла. Барысы да кетгенден сора Ибрахим бла Хыйса директорну кабинетини

не кириб олтурдула. Эм алгъа сёзню Ибрахим башлады:

— Да Хыйса, ишни ауурлугъу экибизни бойнубузлады. Бёлюмню тамадалары бла анда ал башланган партия организацияланы секретарларыны бир талайын таний болурса. Хыйса да шиндигине джарашыб олтура:

— Таныгъанларым да бардыла, алай а энди таныша барырбыз,—деди. Ибрахим хурджунундан ачхычланы чыгъарыб, шкафны ачыб, андан къагъытланы алыб, столгъа салды.

Ибрахим Хыйсаны совхозда мюрзеу, гардош, чюгюндюр къазыуну, джыйыуну, къралгъа сют, эт сатыуну планлары къалай толуб баргъанлары бла къысхача шагърей этди. Хыйса хар бёлюмден келген сводкалагъа къараб, экинчи бёлюм бла алтынчы бёлюмде ишни къолайсыз баргъанын кёрюб, Ибрахимге да къарамагъанлай:

— Алан, бу эки бёлюм совхозну кёб зат бла артха тартыб тура кёреме. Джангылмай, эсем, анда адамла да урунууну, ишни, малны суюген адамла болуучан эдиле. Туура былай артха къалгъанны къой эсенг, иги ортада огъунакъ баруучан эдиле. Энди уа кёресе,—деб башын ёрге тутду. Ибрахим тынгылаб туруб:

— Оллахий, анда адамланы мен къаллайла болгъанын ангылаялмай къойдум. Артыкъсыз да алтынчы бёлюм. Ары барыр керекли, айтыр керекли уа къалмайбыз, алай а сен ишни юсюнден сёз башласанг, ала да джолубуз аман, башхаладача электрочыракъ, хамам джокъду, къайдам дагъыда нени айтайым. Сёзню къысхасы совхоздан излеген болмаса, совхозгъа деб аз айтадыла. Бёлюмлени тамадаларында ауушдуруб, ма бу ишни тюзетир деб да кёребиз, алай а...

Хыйса кьолунда къарандашны кыйылмагъан джаны бла столну юсюнде не эсе да бир затла салгъанча эте туруб:

— Да, дегенден ары джукъ да айтмай ёрге турду. Была эшикге чыкыгъанларында иги кеч болгъан эди. Хыйсаны ююу тёрт—беш километр арлакъдагъы элде болгъаны себебли Ибрахим:

— Энди кеч да болгъанды, бизде кьал да кет—деб кюрешсе да, Хыйса:

— Огъай, анам сакълаб турлукъду, — деб унамады. Ибрахим машинасы бла Хыйсаны эрлай ююуне джетдирди.

Эртденбла эртде совхозну конторуна Хыйса келгенинде, алктын мында киши джокъ эди. Кесини кабинетине кириб, совхозну бёлюмлеринде кьуулукъ этген тамадаланы, парторганизацияланы секретарларыны, алада кьуулукъ этген эл мюлк усталаны списогун алыб, ашыкмайын къараб тебреди. Хыйса быланы бир талайын таныгъан да, билген да этеди. Ючюнчю бёлюмню агрономуну атын талай кере кыйытарыб, керти да Аминат агроном болгъан кёреме деб ичинден сёлешди. Ишни юсюнден эте тургъан сагъышларын, Аминат деген джангыз сёз къатышдырды. Не кюрешсе да ол атны башындан чыгъаралмай, столну юсюнде къагъытланы арлакъгъа тебриб, терезе таба къарады. Кабинетни терезеси къарагъан табада мийик тауну эки айрысындан джангы чыгыб келген къачхы кюнню таякълары, Хыйсаны бетине алтын кюрен тегюб башлады. Булутсуз чууакъ кёк, къачхы кюнлеге алктын бой бермеген сарыджашилге боялгъан бурма чегетле, сабыр дуниягъа джангы чыгыб келген кюн, муну джюрегини кыйлларын кьозгъадыла. Секундланы ичине сау дуниягъа джетген акъыл, муну Ами-

нат деген атны да биргесине элте сабийлик заманына джетдирди.

Аминат былагъа хоншу элчикде джашай эди. Анда уа ал башланган школдан ары джокъ эди. Бешинчи классдан башлаб, ол биз тургъан элге джюрюб, онунчу классха дери бир классда окъугъан эдик. Бир классда талай джылны биргенге окъугъан, кёзюнге къалай татлы кёрюнеди. Аны татлылыгъын къанатлары джетиб, уяларындан джангы учхан къарылгъач балалача болуб, орта школну бошаб, джашауну кенг джолуна чыкъсанг билесе.

Андан ары Аминат совхозда звено тамада болуб, бир джыл ишлеб, артда эл мюлк институтха заочно окъургъа киреди.

Хыйса кеси да Москвада Тимирязев атлы эл мюлк академиягъа кириб, аны бошаб, артда райкомну рекомендациясы бла партия школну бошайды. Онунчу классда окъугъан заманында, Хыйса джашауну бал татытхан сейирлик кёзююн—биринчи сүймекликни Аминатдан алгъан эди. Ол кеси бек чамчы, накъырдачы болса да, артда аз сёлешиучю, сагъышлы болуб, кеси да эскермегенлей Аминатны бет тюрсюню, ышаргъаны кёзюнден кетерге унамай, муну джюрегине къайгъы салады. Ол, джашауда не кыйын ишни да артына турмай, не къарыуун да салыб этер эди, алай а биринчи сүймеклигин Аминатха айтыргъа къоркъа эди. Хыйса ол кёзюуледе разрядлы спортсмен, тенглерини арасында эм кючлю эди, Аминатха тубесе уа башын ёрге тутуб, анга къараргъа къарыуу джетмей эди. Алай бла Аминат аны джаш джюрегине биринчи сүймекликни терен ызын ёмюрлюкге салады. Академияда окъугъан сагъатында джарашдырыб таза сүймеклигин те-

гюб, эки кере да письмо джазады. Ол студент-леге келген письмолагъа ашыгъыб джетиб къа-рагъанлыкъгъа, бир да джууаб келмей эди. Бир кюн а школда бирге окъугъан тенгинден келген письмодан Аминатны бир шофер джаш-ха эрге баргъанын окъуб, тюрб эрнин къаба, бек мыдах болады.

Хыйса олтургъан орнундан ёрге туруб, бу-сагъатда мени башыма келе тургъанла экинчи-ден къайтмазча болуб, артда къалгъандыла, Аминат да джашауда кесини насыбын табыб, къайгъысыз тутхан ишин бардырады. Мен да тели ангылагъа кесими хорлатыб, болмазлыкъ затха сагъыш этеме. Хыйса шиндикге олтуруб, къагъытланы къолуна алыб, джангыдан къараб башлагъанлай, Ибрагимни машинасыны арбаз-гъа кириб келген тауушу да эшитилди.

Хыйса къысха заманны ичинде совхозну сау-лай да бёлюмлеринде болуб, анда урунганла бла, эл мюлк бла танышыб чыгъады. Хар бё-люмде ишни барыуу бирер тюрлю, анда джа-шагъан адамланы ара мюлкде урунуулары да бирер тюрлю болгъанын кёреди. Барысындан да бек Хыйса адамланы джашау болумларына, ишни къалай къуралгъанына, анда башчылыкъ этиу къаллай джорукълада баргъанына терен эс бёлюб тебрейди, Эм алгъа адамны джа-шауун, болумгъа кёре тыйыншысыча этиб, со-ра андан керекли затланы алай излерге керек-ди. Хар заманда да халкъны кесине таяныб, анга соруб, оноулашыб, алай ишлерге деб Хыйса кесине къаст этеди.

Совхозда хар не джаны бла да хаман артда баргъан алтынчы бёлюмге ол бир кере барыб, болум бла къысхача танышыб кетгенди. Бир кюн анда адамланы бир джерге джыйыб, ачыкъ

сёлеширге, аланы тилеклерин билирге излеб, кесини муратын Ибрахимге айтды. Ибрахим кёб да сагъыш этмей:

— Аланы тилеклери да, излегенлери да белгилиди, ол затланы этерге совхозну кёолундан келлик тюлдю. Айхай кёуру аладан сора иш да, къайгъы да болмаса уа. Аланы эллерине эрлай асфальд джолла ишлеб, джюзле бла столбала табыб, электро чыракъ салдыр, иш деб аджукъ да айтма. Хар зат да кёзююне кёре бола, этиле барыр деб алагъа айтмагъандыламы дейсе. Айхай барысын да бир ызгъа къалай этейик дегенлей, Хыйса тынгылагъанын кёюб:

— Да ол айтылгъан затланы бирин этерге деб кёолгъа алгъанбызмы,—деб Ибрахимни бетине таукел къараб тохтады. Ибрахим ышаргъаны бла ачыуланнганын бет тюрсюнünden киши айырмазча бир тюрлю этиб:

— Да сен да бар да бир кёр, мен „совхоз техникагъа“ бир джетиб келейим,—деб экиси да эшикке чыкъдыла.

Хыйса барлыкъ алтынчы бёлюм машина джолдан бир джанына чыгъыб, бир джети километр узакълыкъда, уллу дуппурну бир джанында эди. Элни къатына джетер джерде машина тикден чыгъалмай, чархлары тайыб, талай туруб, кючден алай чыкъды. Бёлюмню конторуна Хыйса киргенинде, кими тютюн иче, кими да сёлеше тургъан тёрт—беш адамы, дагъыда, счёт да къатында, къагъытла бла кюреше тургъан биреулени эследи. Бёлюмню тамадасы Зекерия бла парторг Билял бюгюн мында болмагъанын билиб:

— Арабин, энди къайдан табайыкъ аланы деб олтургъанлагъа къарады. Башында бухар бёркю, юсюнде джангы пальтосу бла биреулен

эшикге чыгыб кетиб, кёб турмай ызына кириб:

— Билял болур дейме, къапхакъдан эниб келген биреу барды ат бла—деди. Келген кертти да парторг эди. Хыйса Билялгъа да, олтургъанлагъа да не ючюн келгенин айтыб, элни клубха джыяргъа кереклисин айтды. Ингиралагъа клубха адамла келиб башладыла.

Парткомну джангы секретары бизни бла сёлеширге излейди, алан ол Мустафаны джашы Хыйса шойтда, деб келгенле къызыу ушакъ этедиле. Былайгъа келгенлени бир талайы Хыйсаны кесин да, атасын да таный эдиле. Хыйса академияны бошаб келгенден сора, беш-алты айны совхозну ишчи комитетини председатели болуб ишлеген эди. Адамла муну иги таныгъанлары да аны ючюн эди.

Джыйылыуну бёлюмню тамадасы Зекерия ачыб, сёзню Хыйсагъа берди.

Багъалы атала бла анала, къарнашла бла эгечле—деб башлады ол сёзюн—совхозну парткому мени бери сизни бла бетден бетге ачыкъ сёлеширге джибергенди.

Бу бёлюмде джашагъан урунганла бла ишчилени инджиулерини, керекли затларыны ишлерини юслеринден соруб билирге, сизни кесигиз бла ол затланы юсюнден былайда оноу этерге керекди.

Хыйса эм алгъа къралыбызда, областыбызда, аны ичинде совхозну ишчилерини, урунганларыны алакат джетишимлеринден магъаналы халпар айтды. Андан ары: „Сизни джерни, малны суйген адамларыгъыз, алакат джерлеригиз болса да, арт джыллада кесигизни хоншу бёлюмлеригизден артха къалыб, бёлюм къралны аллында борчун толтурмайды. Белгилисича, иш алайгъа айланса, адамланы хакъ алыулары да,

ишге кѣл бериулери да кѣолай болмайды. Муну баш сылтаулары недеди, аладан кѣалай кѣутулургѣа боллукъбуз“ деб Хыйса олтургѣанлагѣа соруулу кѣарады. Аны баш сылтаулары кѣбдюле деген таууш чыкѣды. Шиндиклени эм алларында олтургѣан кѣартланы бири Кѣккѣз:

— Боллукъмуду,—деб орнундан ѳрге туруб, арлакѣгѣа барыб, аллын олтургѣанлагѣа айландырды.

— Адамларыбыз да, джерибиз да алапатдыла, тюз айтаса—деб Кѣккѣз Хыйса таба кѣараб, андан ары сѣзюн башлады:

— Мен ангылагѣаннга кѣре, иш ма быладады. Бизде ишни кѣб эм да кѣзыу кѣзюую урлукъ салгѣан, ханс этген, чалкѣы чалгѣан, чюгюндюр, гардош, нартюх джыйгѣан заманлада болады. Ол кѣзюуледе бѣлюмде учет башчылыкъ этиу, айтыргѣа, кѣатышыб кѣалады. Сеннге ма быллай бир джер чюгюндюр, гардош не да нартюх деб бередила да, сора аны чагасын, хансын этгенини хар сотыхына не чыгѣарыгѣын киши тюзюн билмейди. Эте тургѣан ишине адам не аллыгѣын билмесе, сора ол кѣлленмейди. Не да чалкѣыда, бѣлюмню тамадалары чалкѣы чалгѣанлагѣа барыб, аланы ишлерин, джашауларын соруб, ашларына-сууларына эс бѣлмейдиле. Хар ким башы кѣалгѣанча алай кюрешедиле. Аны кирик, джолларыбыз, кѣкден тамчы тюшсе, адам джюрюмезча боладыла да кѣаладыла. Былагѣа таш, зыгѣыр кѣуйдуругѣа, ол тѣбентин келген джолда уллу тикни бираз тюзетирге киши эс бѣлмейди. Совхозубузда, джангылмай эсем, электрочыракъ джанмагѣан эл болмаз. Биз а столбала хазырларгѣа кесибиз адамла джиберейик, сиз машинала беригиз деб совхозну тамадаларындан тилемедик-

ми. Хар затха бирер сылтау табылыб барады. Джарыкълыкъ ишле да кьолайсыз боладыла. Ма быллай затланы сылгауу бла ишге джарулу джаш тѣлюбюз да шахаргъа не да башха джары саркъыб барадыла. Сѣзню къысхасы, керти башчылыкъ джокъду. Иги башчылыкъ болмагъан джерде уа иш бир да аллына бармайды. Залда олтургъанла ол сѣзюн бошар-бошамаз бек тюз айтады деб бирден шагъат болдула.

Кѣккѣз сѣлеше тургъан заманда Хыйса блокнотуна не эсе да бир затланы джазыб барады.

— Энди айтыры болгъан бармыды—деб Зекерия джыйылгъанлагъа къарады:

— Биз айтырыкъны толусу бла Кѣккѣз айтды, алай болса да, биз кѣлюбюздегин бир айтайыкъ,—деб дагъыда экеулен чыкъдыла. Аланы айтханлары да Кѣккѣзню айтханындан узакъ кетмеди. Ала да сѣзлерин бошагъандан сора, Хыйса орнундан ѳрге туруб, ашыкъмайын сѣлешиб башлады:

— Джолдашла, былайда айтылгъаннга кѣре кѣб кемликле бардыла. Биз мындан ары ол затланы тюзетир ючюн, хар нени да джангы джорукъгъа салыр ючюн, совхоз джанындан не болушлукъ этейик, а сиз да не зат этерге керексиз. Болмазлыкъ затны айтмайыкъ, барыбыз да бирден оноулашайыкъ.

Биз не этерге керекбиз, деген тауушла эшитилдиде.

— Эм алгъа джолну алайыкъ, не ючюн десенг, ол кѣб зат бла байламлы болады.

Аллыбызда ыйых кюн джолгъа къараргъа, тюзетирге, ишлерге къарт джаш демей бирден чыгъалырбызмы? Совхоздан ол кюннге, мен бойнума алайым, бир бульдозер, беш—алты ма-

шина джиберирге. Къалай дейсиз мынга—деб Хыйса джыйылгъанлагъа соруулу къарады. Бир кесек тургъандан сора, сѣлеше тургъанланы ичлеринден Кѣккѣзню къатында олтургъан биреулен ёрге туруб:

— Биз сен айтханны бек тюзге санайбыз. Ыйых кюн сен ол кесинг айтхан бульдозер бла машиналарынгы джибер, биз да къолуна кюрек алыргъа джараулу адамланы барысын да чыгъарайыкъ,—деди. Олтургъанла барысы да аны айтханына бирден ыразы болдула. Андан ары Хыйса столбала хазырларгъа адамла джиберир эдик дегенлерин тюзге санаб, бир мадар болса, машина бла баджарыргъа сѣз берди.

Бу бѣлумде сезонну кѣзююуне, учет ишле таб къуралмагъаны себебли, ол кѣб затлагъа чырмау болады, айтыуугъузгъа кѣре. Ма былайда Зекерия да, Билял да олтурадыла, бу учетну юсюнде былай джорукъсуз ишлени тамыры бла къурутургъа парткомну аты бла бойнума алама. Ишни бардыра билмеген кеси кетмесе, сора аны алайдан джаллатыргъа керек болады. Ишни, оноуну излей билген, адамлагъа да къайгъыра, ишге таб башчылыкъ эте билген керекди. Орта школну бошагъан не да ВУЗ-лада заочно окъуй тургъан талай тири джаш бардыла. Бѣлумде учет ишлени бардырыргъа аладан салыргъа нек болмайды?

Хусей Зекерия бла Билялгъа башын буруб:

— Ма бу иш терк аякъ юсюне салынныгъын партком сизден излерикди.

Андан ары Хусей джерчиликни, малчылыкъны юсюнден талай хапар айтыб, джыйылгъан халкъны къызыу сѣзге къошду. Джыйылу бошалгъандан сора да адамла чачылмай, Хусейни тѣгерегин алыб, кѣб заманны сѣлешдиле.

Ыйых кюннге дери энтда эки кюн барды. Ол кюн эртденбла эртде темир таякъ, кюрек дегенча затланы алыб, барыбыз да бирден джолгъа къараргъа чыгъайыкъ—деб, Кёккёз башчылары болуб, бир талай адам элге айланыб чыкъгъандыла. А марджа, деб элчиле бирден разы болгъанларын билдиредиле. Ыйых кюн Хыйса айтханыча бек эртде огъунакъ беш машина бла бир бульдозер джиберди.

Кюн орта заманнга иш къалай бара эсе да деб, Хыйса машинасы бла бери келеди. Элге джетгинчи огъунакъ джолну ёрге айланган тик джеринден башлаб, туура элни ичине дери тизилиб, кюреше тургъан бек кёб адамны кёрюб, Хыйса кеси аллына ышарыб:

— Эх, халкъым, халкъым, сени кючюнге, къудуретинге джетерик дуняда кюч болурму деди ичинден. Джолну ол уллу тик джерине джетгинчи огъунакъ машинасын джолну бир джанына буруб тохтатыб, джолну тигин къазыб, къотара тургъан бульдозерни ичиндеги къара мыйыкълы джаш бла башы бла саламлаша, къадалыб ишлей тургъанланы къатларына келиб саламлашды. Арлакъда темир таякъ бла эки нёгери да бар, ташны къобара тургъан Кёккёзню къатына келгенлей, ючюсю да Хыйсаны къолун тутуб, мангылайларында кюмюш мынчакълача, чыгъыб тургъан терлерин сюрте ышардыла. Хыйсаны:

— Къалайды ишни барыуу—деген соруууна Кёккёз,—туура быллай бир адам чыгъар деб турмай эдим,—деди.

Кюн ортагъа бульдозер тикни чачыб тюзюрек этерикди. Джолну терен чунгурларын бульдозер бла тебертиб, сора таш къуярыкъбыз. Суу ызындан беш машина да бек кёб таш ташыгъан-

дыла, энтда ташыйдыла. Оллахий, ингирге хайт деб болгъанны ариу этерикбиз—деб бир джаш адам къолу бла джолну кѣргюзтюб ышарды.

Хыйса ишлей тургъанланы кими бла салам-лаша, кими бла да накъырда, чам эте джолну узунуна айланыб, сора арлакъдагъы дуппур-чукъну башына чыгъыб, ишлей тургъанлагъа къарады.

Машинала къуйгъан ташланы джарашдыра тургъанла, кюрекле бла топракъны бир джерден бир джерге атыб кюрешгенле, къолларында да кюреклери бла бульдозеристге не эсе да бир затла айта тургъан эки джаш, къаты гюрюлдей таш алыб келе тургъан машинала бла барысы да анга бир уллу сейир кюч болуб кѣрюне эдиле. Бу ишлей тургъанланы кѣрюб, къууанчы джюрегин къозгъаб: — къарнашла, сизге джаным къурман,—деб къычырлыгъы келсе да джукъ да атмай, ышара-ышара. Билял бла Зекерия ишлей тургъан джерге келди. Ишни юсюнден бир кесек сѣлешгенлеринден сора Хыйса Билялгъа:

— Зекерия бла мен ол огъаргъы мал фермалагъа бир барыб келейик, сен адамларынга къартларынг бла бирге башчылыкъ эте турсанг, къалай болур—деб сорду. Билял да: — айхай да,—деб Хыйсаны къолун тутуб, ызына айланды.

Къартланы айтыуларына кѣре, быйылча табсыз къыйын джаз болгъан болмаз. Заман эртде келсе да джерге джылыу кирмей, хаман адамы джилигине джетдирирча, аллай бир сууукъ джел болуб турады. Джерни бузлатыб, тракторланы сабан тюзлеге чыгъарырча мадар бермейди. „Джазны бир кюню сау джылны асырар“ дегенлей, кюнню былай болуб тургъанына

урунганла разы болмай, кюнню бир ариу сагъатында хайырланыргъа ашыгъадыла. Райондан да, областдан да аны излейдиле.

Совхозда джазгъы сабан ишлени барыуу кюнню аманлыгъына байламлы созулгъанды. Джангыз бу болумдан кьутхарлыкъ ариу кюнле бла тюз, дженгил хайырлана билмекликди. Хыйса Ибрахим бла кенгешиб, джазгъы сабан ишлени барыууну юсюнден парткомну джыйылыуун бардырды. Парткомну членлерин совхозну бълюмлерине юлешиб, сабан ишлени кёзююнде ала бълюмлени урунганлары бла бирликде болуб, не джаны бла да алагъа болушлукъ этерге бегим этдиле. Джыйылыуну аягъында Ибрахим сёз алыб былай деди:

— Заман къысха киргенди, ма ол себебден мени тилерим, хар коммунист не къарыуну да салыб, сабан сюрюуде урлукъ атыуда да планы толтурур джанындан болургъа керекди. Джазгъы сабан ишледе районну ичинде план толтуруу бла башха совхозладан артха чыртда къалмазгъа керекбиз. Иги къадалсакъ, план толлукъду. Парткомну хар члени кеслери бегитилген бълюмледе джазгъы сабан ишлени къалай баргъанларыны юсюнден хар кюн сайын директоргъа сводка бериб барыргъа керекди.

Парткомну членлери бълюмлени урунганлары бла бирликде, сабан ишледе хар затха да тыйыншылысча башчылыкъ эте, быйыл да кёб мюрзеу ючюн кюрешде былтырдан артха къалмазбыз деб чачылдыла.

Арт эки кюн керти да джаз келгенин танытырча алай джылы болгъанды. Хыйса да, Ибрахим да кече, кюн демей иш юсюнде айланадыла. Совхозну бълюмлеринден келген сводкала да аман тюлдюле.

Хыйса адетича, конторгъа бюгюн да эртде келгенди. Ол бир талай къагъыт бла кюреше тургъанлай, телефон зынгырдаб, райкомдан Тохтар сагъат тогъузлагъа бери бир келирсе деб билдирди. Хыйса ишин тындырыб, сагъатына къарай ёрге тургъанлай, терезеден, совхозну контору таба айланыб келген бир тиширыуну кёрдю. Иги эслеб къараб, аны Аминат болгъанын таныб, пальтосун юсюне кийиб, туюмелерин да эте, аны аллына чыкъды. Хыйса ышараракъ да болуб, къолун узата:—Хош келдинг, Аминат,—деб кёзюне къарады. Аминат бир джаны таба къарай:—келдик,—деб андан ары джукъ айтмай тохтады.

— Къалайды Аминат, иш-баш, хапар айт,—деди Хыйса. Узун пальтосуну хурджунунда тургъан сол къолун да андан ала:

— Иш бла келгенме, тюнене ингирде Ахмат бла иги да даулашханма, алай а болмайды. Совхозну директору да сени чакълы бир биле болмаз деб, кесини айтханын бек тутханды,—деди Аминат.

Сёз не эсе да уллу ишни юсюнден болгъанын ангылаб, Хыйса Аминатха:

— Джюр, бери кабинетге кирейик,—деди. Ала экиси да парткомну кабинетине киргенлеринден сора, Хыйса Аминатха олтур деб, Аминат да сен олтур—деб, бир кесек туруб, сора экиси да шиндиклеге алай джарашдыла.

— Хапарынгы айт, тынгылайыкъ,—деди Хыйса. Аминат не эсе да джунчуяракъ болуб, сора акъырын сёлешиб башлады. Бёлюмню беш джюз гектар джерине нартюх салыргъа деб тура эдик, сора артда алайгъа будай салыргъа буюрдула райондан.

Хыйса кьолунда тютюнню джукъланнганын кьабындыра:

— Билеме,—деди.

Сора аллай бир джерге джетер чакълы урлукъ бизде джокъ эди. Урлукъ келтиргендиле, не келсин, урлукъ джерге салырча иги тазаланмагъанды, заман а киргенди, кёресе. Энди ма ол джерге, айтыргъа ол урлукъну саулай да салыргъа башлагъандыла.

Тюнене эртденбла Ибрахим да барды да, бир талай кенгешиб планны толтурмай амал джокъду бу тёрт—беш кюнде деб, бу урлукъну салыргъа оноулашдыла. Энтда ол урлукъну бир кере тазаларгъа керекди деб, мен аланы оноуларын джаратмагъанымда, да сора айт, планны толтурмай кьояйыкъмы, бир кесек тазаларгъа керекди деб, бир хатасы джокъду бу урлукъну салсанг да деб, мени айтханымы онгсунмадыла. Ахмат бираз аккыллы да бола келди, алай а район, андан да область сводка излегенин айтханында:

— Ибрахим тюздю, тюздю. Планны бузмазгъа керекбиз,—деди. Мен а бу затха тёзалмайма. План да керекди, ансыз боллукъ да тюлдю, алай а план толтуруу деб, ашыгъыб, тыйыншысыча хазырланмагъан урлукъну джерге салыргъа боллукъмуду? Партком бу затха къалай къарайды?

Аминат артда къатыракъ сёлешгенине кеси да джунчуяракъ болду.

Хыйса джукъ да айтмай орнундан ёрге туруб, терезе таба барыб ызына айланыб:

— Аминат, сени акъылынг бла ол урлукъну тазалар ючюн ненча кюн керек болур?

— Да бир эки—юч кюн керек боллукъду,—деди Аминат. Хыйса ызына шиндикге олтура:

— Аминат, сен тюзсе, ма бусагъат огъунакъ Ибрахим бла да сѣлешейик—деб ол телефонну къолуна алыб, райкомгъа, Тохтаргъа бир кесек заманнга дери мында къалыргъа керек болгъанын билдирди. Была экиси да Ибрахимни кабинетине киргенлеринде, ол телефон бла сѣлеше тура эди. Саламлашханларындан сора Ибрахим Аминатха къараб:

— Къайдан чыкъдыңг, Аминат, эртденликде,—деди. Ол да джукъ да айтмай, сѣзню сен башла дегенча Хыйсагъа къарады.

— Аминат а бек уллу ишни юсюнден келгенди,—деб Хыйса эрлай сѣзге къошулду. Тюнене быланы бѣлюмде Ахмат да, сен да джазлыкъ будайны урлугъуна къараб, джарарыкъды, салыргъа керекди дегенсиз.

— Онла бла гектаргъа салыннганды,—деб Аминат сѣз къошду.

— Эшитесе айтханын, сора кѣзюбюз кѣре тургъанлай, бизге аллай ишни этерге ким эркинлик бергенди?—деб Хыйса Ибрахимни кѣзюне джити къарады. Туюлюб тургъан къалын къашларын эки джанына джая, Ибрахим орнундан ёрге туруб:

— Ма андан сора сѣз джокъмуду энди,—деб бир къуджур кюлдю. Хыйса тауушун андан да деменгили чыгъарыб:

— Ма бусагъатда андан сора сѣз да болмазгъа керекди, кѣзюнг кѣре тургъанлай, аллай урлукъну джерге салыргъа боллукъду деб, сени ауузунг къалай барыб айтханды? Ибрахим шиндигине джууукъ келиб:

— Алтын кюмюш кирик ол урлукъ джарарыкъ тюлдю деб тарыгъа келген сенмисе?—деб Аминатха къарагъанлай, ол да:

— Хо, мен келгенме,—деди.

Ибрахим олсагъат тауушун тюрлендириб:

— Сен келген эсенг, иги къыз, бери манга тынгыла. Беш джылдан бери, сени акъылынга келгенча мен алай джукъ ангыламагъан адам эсем, совхоз къралгъа хайырлы болуб къалай келгенди? Сен да Хыйсагъа кёзюню кыйыры бла къарай, ол да келгинчи иш къалай барыб тургъанды? Ахмат башха бёлюмледен эсе джыл сайын къалай кёб мюрзеу алыб келгенди?

— Сёз бусагъатда ол урлукъну джерге салайыкъмы, къалайыкъмы деб аны юсюнден барады,—деди Хыйса.

— Айхай да саллыкъбыз,—деди Ибрахим. Ол урлукъ джерге салырча тазаланмагъаны себебли, совхозну парткомуну аты бла мен, эм да бёлюмню агроному бусагъатда аны джерге салыргъа тыйыншлыгъа санамайбыз.

— Райкомгъа тамбла сводканы сиз экигизми берликсиз?

— Ючюбюз да берликбиз!

Ибрахим бир кесек тохтаб, тауушун акъырын чыгъара:

— Биз былайда кычырыб даулашхандан хайыр джокъду, ол себебден барыбызны да бетибиз уялмазча, совхозгъа да заран келмезча алай этейик—деди.

— Биз да алай болсун дейбиз—деб сёз кёошду Хыйса.

Ингирде бёлюмде ачыкъ партия джыйылыну бардырайыкъ да, бёлюмню коммунистлери да, эл мюлк усталары да кеслерини кёллериндегин айтсынла деб чачылышдыла.

Апрель айны джылы джелчиги бетни сылаб, башынгы андан да мийик кёлтюртюб, табигъатны бусагъатдагъы кёрюнющюне кёзлени сукъландырыб, тегерекге джугъ къаратады. Булутсуз

мийик кёкге чыгыб, торгъайчыкъла джазны джылы кюнлерини къууанчын эте, туура аш-хамгъа дери джырлагъанлай джетедиле.

Кёз джетген джерни къалайына къарасанг да, кумурсха тёбе къозгъалгъанча, иш алай къайнайды.

Сюрюлген сабаннга урлукъ ата тургъан тракторну туурасына келиб совхозну гетен башлы дженгил машиначыгы тохтады. Аны ичинден Хыйса кеси джангыз чыгыб, сабанны кыйыры бла бара тургъанлай, узакъда былай бери келе тургъан джаш машинаны эслеб тохтады. Машина аны къатына джетгенинде, кабинасындан Аминат да, шофер да чыкъдыла. Хыйса экисини да кюллерын тутуб:

— Къалайды Аминат, ишни барыуу?—деди. Аминат да ышара-ышара:

— Да аман тюлдю, кёресе,—деб сабан таба къарады.

Ючюсю да машинадан къангала салыб тёрт солярка бочканы тюшюрдюле. Олсагъат огъунакъ мен кете барайым деб, шофер кабинасына миниб, от алдырыб ызына айланды. Хыйса кюлуну джау джугъусун ханс бла сюрте тургъанлай Аминат:

— Ибрахим ол кечеги партия джыйылыундан сора, эртденбласында сени бла къалай болду?—деб сорду.

— Деб а не дерик эди, аны акъылы бла, мен айтсам башхала огъай дерик тюлдюле деб алай эди. Алай а кёрдюнг да сёз джетдирмей, бёлюмню коммунистлери бирини ауузундан бири алыб, урлукъ да тазаланыб, заманында салынырча таб оноу этгенлерин. Алайда Ибрахимни урлукъ атыууну планын дженгил толтурургъа деген планын, джыйылгъанла уа агъачлы эте,

дженгил толтурургъа деб, бирден кенгешиб, ма кѣресе тѣртюнчю кюннге бошалырча этдиле. Коммунистле алайда барысы да биз айтханча болсун деб тохтагъанларында, асыры кѣууаннгандан не этерге билмей, кѣалгъанем дегенлей, Аминат:

— Хыйса,—мен алай боллугъун билиб тура эдим,—деди.

Быланы тууралары бла урлукъ ата трактор экинчи кере озду. Экиси да тракторну ызындан кѣараб, бир кесек тургъанларындан сора, Хыйса Аминат таба бурулуб:

— Сен, Аминат, ол школда окъугъан заманыбызны эсинге тюшюремисе,—деб сорду. Ол аны соруууна не деб джууаб берейим дегенча тынгылаб, сора:

— Аны эсине тюшюрмеген боламыды—деди. Хыйса, тартынаракъ да бола:

— Юй джашауунгдан хапар айт, эркишинг кѣайда ишлейди? Бири-бирибизни джашауубузну сормайбыз, сора биз кѣаллай тенгле болуб, бир классда окъуб, бирге ѳсгенбиз?—деди.

Туура ма ол кѣзюуде Аминатны джюрегине кѣараялгъан, аны алай кѣуджур тюрлене тургъанын кѣрюб, сейирсинмей кѣаллыкъ тюл эди. Аминат башын бир джанына тута:

— Джокъду хата, игиди,—деб тауушун кючден чыгъарыб сѣлешди. Бетими тюрленгеннин Хыйса эслеб кѣоймасын деб, бир онбеш атламы сабанны кѣыйыры таба барыб, трактор кетген джары кѣараб тохтады.

Хыйса не айтыргъа билмей сагъышланыб, ичинден арабин, не да болсун джюрегини бир джарасынамы тийдим экен деб, айтханына сокѣуранды.

Аминат аллы ары айланыб тургъанлай:

— Сен бусагъатда эл таба кетемисе, деб тауушун къатыракъ чыгъарыб сорду.

Хыйса бир кесек тынгылаб,—хо—дегенден сора джукъ айтмады.

Аминат Хыйсаны къатына олтурмай, арт джанына олтурду. Алая Аминат башы ёрге тутханлай, кюзгючюкде Хыйсаны бетине тюз къараб къалыб, акъырын сора бир джанына джаллаб олтурду. Тюз элге дери ала сёлешмей келдиле. Хыйсаны сагъышы Аминатны джашау болумун биреуге соруб билирге эди. Аны джашауун сагъынганлай ол нек тюрленди? Нек бузулду?

Конторну къатында экиси да машинадан тюшгенлеринден сора Хыйса Ахматны кабинетине, Аминат да башха кабинетге кирди.

Ишни, малланы джайлыкълагъа ашырыуну юсюнден бир талай сёлешгенлеринден сора, Хыйса Ахматха былай сорду.

Аминатны юйю, джашауу, эркишиси бла турууу къалайды?

Ахмат бу сорууну дженгил ангылаб къоялмай,—дегенинг неди,—деб джангыдан сорду. Хыйса сорууун къайтаргъанында, Ахмат, алан, сени хапарынг джокъ кёреме, деб быллай хапар айтды:

— Мындан бир бёлек джылны алгъа бир шофер джашха эрге чыкъгъан эди. Ол джаш да бир сейир адам эди. Туура бир алапат юй болуб, сукъланган да алагъа сукъланыб джашарча алай эдиле. Джашчыкъ туугъанында уа атына да Мурат атаб, туура бир бек къууана эди, хариб,—дегенлей—Хыйса чыдаалмай:

— Сора уа не болду?—деди.

— Ол къыш болгъан эди, машинасы бла

агъач алыб келгенлей, башха бир машина келиб муну ургъан эди да, джолну да бир табсыз джери болгъанды, сора экиси да терен ёзеннге къуюлуб кетгендиле. Джарлы алайда ёлген эди.

Хыйса ауузун джарыб бир сёз да айтмай, Ахматха да сау бол дей, эшикке чыгыб кетди.

Хыйса кеси кесин эскергенли туура буыйыкъладача бир заманда да сагъышлы, къайгылы болгъан болмаз. Джаш джюрегине сюймекликни биринчи джилтинлерин салгъан Аминатны насыбы къалай табсыз болгъанды. Ол джилтинле муну джюрегинде алкъын джукъланмагъандыла. Аланы джангыз бир—эки юргенлейинге къабынныкъдыла. Сора алай болукъмуду? Быллай соруугъа джууаб табмакълыкъ бек къыйынды. Ол Аминатха таза сюймеклигин билдиргенинде, джазгъанында джууаб да алмагъан эди.

Сора энди анга джангыдан билдирирге къалай болсун?

Джюрек баш айтханны этмейди. Кёб джерде керекли затлагъа тюз оноу этиучю Хыйса Аминатны юсюнде кесине не оноу этерге билалмай, башы къатышханды. Энди ол Аминатха тюбесе, анга бир тюрлю кёз бла къараб, алгъынча алай эркин сёлешалмайды. Сёзле да табылмайдыла. Хыйсаны джюрегиндегин Аминат билмейди, алай а аны арт кёзюуледе бир башха тюрлю болумда айланнганын сезибди. Аминат унаса, анга кесини муратын ачыкъ айтыб кёрюрге таукелди, алай а ол затны этерге къарыуу джетмейди. Адамгъа ачыкъ этиб айтыргъа базмай, ичингде да андан ары туталмасанг, ол затдан къыйын джукъ болмаз. Хыйса да туура ма

аллай болумдады. Аягъы болмазлыкъ зат а болмайды.

Бир кюн Хыйса кѣлюндегин толусу бла айтыргъа мурат этиб, ол бѣлюмге келди. Конторда бѣлюмню бухгалтеринден сора кишини табмай, анга соруб, Аминатны гардош сабанлагъа кетгенин билиб, машинасы бла ары тебреди. Хыйса муну иш этиб, излеб былайгъа келгенини себебин ангылаялмай Аминат сагъышланды. Машинадан тюшгенден сора Хыйса сѣзню не бла башларгъа билмей:

— Гардош сабанларынг игимидиле?—деди. Аминат да:

— Аман боллукъ болмазла деб турама—дегенден ары джукъ айтмады. Ишни юсюнден бир кесек сѣлешгенлеринден сора, Хыйса баш энгишге къараб, тургъанлай былай деди:

— Аминат, мен бюгюн сени ишни юсю бла излеб келмегенме. Олсагъат Аминат сескекли болуб, анга джити къарады.

Эсингдемиди ол джолда мен билмейин сени джюрегинги кыйынагъан эдим. Аны кечеринги тилейме. Мен барысын да энди ариу ангылайма. Джюрегими санга болгъан суюмеклигин аузум бла айтыргъа базалмай, акъ къагъыт бла талай кере билдирген эдим. Ол кѣзюудеги суюмеклигим ма бюгюн да алай турады. Джюрегим кеси суюгенин табса, насыбын табарыкъды. Джашауда не уллу кыйынлыкъгъа, бушуугъа тюбесенг да, дагъыда алда джашаугъа да оноу этерге керек болады. Джюрегимдеги суюмеклигими мен мындан ары джашыралмайма. Мындан аргъы джашауубузну бирге этсек деб мурат этеме.

Аминат бир кесек тынгылаб:

— Огъай, сен айтханча болаллыкъ тюлдю— деди.

— Нек?

— Мени эки джыл болгъан джашым барды, сен а алктын бир джаш адамса, сора быллай зат бизге джарамаз—деб, Аминат бир джанына къараб тохтады.

— Аминат—деди Хыйса, мен бу затланы барысын да сюзюб, сагъыш этиб, сеннге алай айтама. Джашчыкъгъа мен керти ата боллукъ-ма. Эл болгъан джерде кѣб затла айтырыкъла да табылыргъа боллукъдула, алай а джюрегим сеннге болгъан сюймеклиги ёлюб джерге кирмей сууурукъ тюлдю. Мени насыбым сени блады.

— Хыйса, мени сенден тилерим энтда иги сагъыш эт. Бу алай бош зат тюлдю.

— Аминат, къайтарыб айтама—мен сагъыш этерими этгенме, сенден джууаб сакълайма.

Аминат была таба келе тургъан атлыны эслеб:

— Да мен да сагъыш этейим—деди. Андан бери бир бѣлек заман озду. Хыйса Аминатха тюбер керекли къалмайды, алай а аны юсюнден сѣлеширге базмайды. Огъай, деген джууаб алсам, андан аргъы джашауума не оноу этерме?

Джюрек мени хорлагъанды.

Хыйса эртденбла огъунакъ райкомгъа барыб, андан сора да совхозну башха бир бѣлюмюнде да болуб, кюнортагъа конторгъа алай келди. Эшикден киргенлей плащын тешиб, тагъыб, столну юсюнде тургъан телеграмма къагъытны окъуду. Анда былай джазылыб эди:

„Багъалы Хыйса; Тамбла 12-чи августда, бизни элде джашагъан урунганланы юйлеринде биринчи кере Ильични чыракълары джана-

рыкъдыла. Бу кѣууанчлы байрамгѣа байламлы, бизге келиринги сакѣлайбыз.

Алтынчы бѣлюмню урунганлары“.

Хыйса кѣолундагѣы кѣагѣытны экинчи кере да окѣуй, ичиндеги кѣууанчын джашыралмай, кеси аллына ышарды. Хо, аны кѣууанчы бюгюн экиди. Аминатдан да бюгюн джюреги излегенча тыйыншлы джууаб алгѣанды. Экинчиси, тамбла алтынчы бѣлюмде джанарыкъ Ильични чыракѣларыны джарыгѣы, муну джюрегин да тамам алай джарытырыкъды. Адамны джашаууунда аны джюрегин кѣууандыргѣан эки зат бир кюннге бек аз тѣше болур. Аминат амалтын ол кѣб кере сѣймекликни отунда кѣйгенди. Энди уа аны джюреги кеси термилгенин табады. Алтынчы бѣлюмде ишни аякъ юсѣуне салыуда ол кѣаллай бир кѣрешгенди. Ма тамбла, аны ол кѣыйынны биринчи кѣууанчына, кеси кѣатышыргѣа керекди.

Адам бир затха тамам джюреги бла бек кѣууанса, этер ишин неден башларгѣа билмей, бир кесекге серча болуб туруб, сора джангѣдан анга алай таукел узалады.

Хыйса да туура алай болуб бир кесек тургѣандан сора, столну шкафын бери тартыб ачыб, андан кѣагѣытланы алыб, кѣараб башлады.

Хапчаланы Мамметни окъуучу эртдеден танийды. Аны Хапарлары «Ленинни байрагы» газетни бетлеринде, джаш авторланы произведениелери басмаланган сборникледе чыгъа тургъандыла. Авторну хапарлары энчи китабчыкъ болуб биринчи кере басмаланадыла. Къарачай литературада ишчи классны юсюнден биринчи джазыб тебреген да Хапча улуду. Китабчыкъгъа авторну алты хапары кире-ди. Ала ариу тилде джазылгъандыла. Ишге джангылыкъны сингдириуде тюбеген тюрю-тюрю тыйгъычла, джаш адамланы ишге учунууларын суюмеклик бла байламлы болгъаны хапарланы магъаналарын ёсдюредиле, адам суюб, сейирсиниб окъурча этедиле.

БАШЛАРЫ

Насыбым	3
Джигитлик ёлмейди	10
Тамада инженер	17
Отдан да кючлю	33
Комсомолчула	51
Парткомну секретары	59

Маммет Юсуфович Халчаев

МОЕ СЧАСТЬЕ

РАССКАЗЫ

На карачаевском языке

Редактор *Эбзеев Х. З.*

Художник *Марков Ф. И.*

Художественный редактор *Кубанов Д. Х.-А.*

Технический редактор *Агирбова З. Т.*

Корректор *Гочияева Р. А.*

Сдано в набор 9-ХІІ-1966 г. Подписано к печати 16-ІІ-1967 г.

Формат 70×92¹/₃₂. Физ. п. л. 2,75. Усл. п. л. 3,11.

Уч. изд. л. 2,99.

Заказ № 5540. Тираж 1000 экз. ВУ 43534. Цена 9 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства,
г. Черкесск, ул. Ленина, 38.

Карачаево-Черкесская типография,
г. Черкесск, ул. Первомайская, 47.

М. Хапчаев.

«Мое счастье» — сборник рассказов о рабочем классе. Художник Ф. Марков. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства, 1967.

88 с. с илл. 1000 экз. 9 к.

В сборник включены шесть рассказов автора: «Мое счастье», «Герои не умирают», «Старший инженер», «Сильнее огня», «Комсомольцы», «Секретарь парткома».

В них раскрывается духовное богатство советского рабочего, его простота, душевная чистота, трудолюбие, честность, патриотизм, чувства товарищества и коллективизма.

7-3-3

5-67

Багъасы 9 мав.

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС ВЕЛЮМИО
ЧЕРКЕССК—1967